

მოკლე ფორმალური

ლოლიკა

შედგენილი

გ. იოსელიანის-მიერ

გამოცემა ზ. ჭიჭინაძისა

სტამბა მ. დ. როტინიანცისა ||| Типогр. М. Д. Ротиніанца.
1897 წ.

§ 1. შესავალი.

დაბადების დროს ადამიანი წარმოადგენს ისეთ არსებას, რომელმაც სრულიად არ იცის რა არც თავის თავზე და არც გარეშე ქვეყნიერებაზე. მაგრამ ამასთანავე იგი ისეთი არსებაა, რომელსაც შემდეგ შეუძლია გაიცნას და შეისწავლოს ყველაფერი. იგი, ერთი მხრით, ისეთი სულიერი არსებაა, რომ დაბადებიდამვე თან დაყოლილი აქვს როგორც მოთხოვნილება ცოდნის შეძენისა, ისე ყოველი ნიჭი ანუ ძალა, რომელიც-კი საჭიროა ამისთვის. მეორე მხრით, სული მისი არის ხორც-შესხმული და აღჭურვილია ხუთი გარეგანი გრძნობით, რომლებიც საშუალებითაც შეუძლია მას გაიცნას ყოველი საგანი და მისი თვისება. თვით თავის თავს-კი ადამიანის სული ცნობილობს უსაშვადოდ, საკუთარი თვით-ცნობობით.

ადამიანს აქვს მინიჭებული სამი უმთავრესი სუ-

ლიერი ნიჭი: გონება, გრძნობა და ნება.

პირველი ნიჭის მოქმედება იმაში იხატება, რომ ადამიანი ცნობილობს როგორც თავის თავს, ისრე

– 4 –

სხვა-და-სხვა გარეშე საგნებს, ადარებს მათ ერთმან-ერთს, არჩევს ერთს მეორისაგან და ამ გვარად არდგენს მათზე წარმოდგენასა და შემდეგ ცნებებს. მერმე უახლოვებს ერთმანერთს შეძენილ წარმოდგენებსა და ცნებებს, ადარებს იმათ გონებაში, ჰპოულობს მათ შორის მგზავსებას ანუ განსხვავებას და ამგვარად ფიქრობს ანუ ჰაზროვნებს და სჯის მათზე. ამიტომაც ამ უმთავრესს ნიჭს ჩვენ ცოდნის ნიჭს ანუ გონებას ვეძახით.

მეორე უმთავრესი ნიჭის მოქმედება მდგომარეობს მასში, რომ გაცნობილი საგნების გავლენა აღძრავს ხოლმე ადამიანის გულში მრავალ სხვა-და-სხვა ნაირ გრძნობას: სიხარულს ან მწუხარებას, შიშს ანუ გაბედულობას, სიბრალულს ანუ შეუბრალებლობას, სიყვარულს ანუ მძულვარებას, სირცხვილს ანუ ამპარტუნებას, კმაყოფილებას ანუ უკმაყოფილებას და სხვ. ერთი სიტყვით სასიამოვნო ანუ უსიამოვნო გრძნობას. ეს არის მოქმედება იმ უმთავრესი სულიერი ნიჭისა, რომელსაც გრძნობას ანუ გრძნობელობის ნიჭს უწოდებენ.

საგნების ცოდნა და გამოცდილი გრძნობა აღძვრენ ხოლმე ჩვენში სურვილს, რომლის აღსრულება ჩვენ გვნებავს ანუ არა გვნებავს, და, ამის მიხედვით, ჩვენ მას ველტვით ანუ ვერიდებით. ეს მოქმედება ეკუთვნის იმ უმთავრესს სულიერ ნიჭს, რომელსაც ჩვენ ვეძახით ნებას ანუ ნებელობის ნიჭს.

– 5 –

ამ გვარად, ადამიანს აქვს სამი უმთავრესი სულიერი ნიჭი: ნიჭი ცოდნისა, ნიჭი გრძნობისა და ნიჭი ნებელობისა, ანუ მოკლედ: **გონება, გრძნობა და ნება.** ყოველი ჩვენი სულიერი მოქმედება უსათუოდ ერთერთს ამ სამ ნიჭთაგან მომდინარეობს და იქ აქვს

სათავე. მაგრამ, ამასთანავე, საჭიროა, ვიცოდეთ, რომ სამივე იგინი არიან სამგვარი მოქმედება ერთი და იგივე განუყოფელი სულისა.

იმ მეცნიერებას, რომელიც ეხება საზოგადოთ ადამიანის სულს, იკვლევს მას, ანუ ყოველ მის თვისებას, ნიქს და მოქმედებას, ჰქვია **პსიხოლოგია**. მაგრამ ამასთანავე არის ისეთი მეცნიერება, რომელსაც განსაკუთრებით მარტო გონების მოქმედების – ჰაზროვნების გამოკვლევა აქვს თავის საგნად. ამ მეცნიერებას უწოდებენ **ლოჯიკას**.

§ 2. გარეგანი გრძნობები.

გარეშე ქვეყნის ყოველ საგანსა და მოვლენას ჩვენ ვცნობილობთ გარეგანი გრძნობების საშვალეობით. იგინი ქრიან შუამდგომელნი სულსა და გარეშე ქვეყნიერების შორის ხოლმე და ისეთი მნიშვნელობა აქვსთ სულის გახსნისა და განვითარებისთვის, რომ უიმათოდ ადამიანს არ შეუძლია გაიცნას და შეისწავლოს ის საგნები, რომლებიც მას გარს არტყია. ერთი სიტყვით, ყველაფერი, რაც-კი ადა-

– 6 –

მიანმა იცის გარეშე ქვეყნიერების შესახებ, გაცნობილი აქვს გარეგანი გრძნობების შემწეობით.

ადამიანს აქვს ხუთი გარეგანი გრძნობა: მხედველობა, სმენა, შეხება, გემოვნება და ყნოსვა. თვითეულ გრძნობას თავისი საკუთარი ორგანო აქვს. ორგანო მხედველობისა თვალებია, სმენისა ყურები, შეხებისა – ხელის თითები და საზოგადოთ მთელი კანი; გემოვნებისა – ენა, ხოლო ყნოსვისა – ცხვირი. ამ ხუთი გრძნობით ადამიანს შეუძლია გაიცნას თითქმის ყოველი თვისება საგანთა.

მხედველობის უმთავრესი და სპეციალური დანიშნულება არის ნათელისა და სხვადასხვა ფერების გაცნობა, მაგრამ ამას გარდა, ამ გრძნობის საშუალებით ადამიანს შეუძლიან საგანთა სხვა მრავალ გვარი თვისებანიც გაიცნოს, როგორც მაგალითად ფორმა

საგანისა, სიდიდე, მდებარეობა, სიშორე და სხვანი. ამ გრძნობას ძლიერ დიდი მნიშვნელობა აქვს საგნების გაცნობისთვის და მაშასადამე ადამიანის სულიერი გახსნისთვის. არც ერთ გრძნობას არ შაუძლია მხედველობის მაგიერი სამსახური გაუწიოს ადამიანს. ის შთაბეჭდილებანი, რომლებითაც ადამიანი ამ გრძნობის შემწეობით მდიდრდება, უფრო ცხადნი, გარკვეულნი და საფუძვლიანი არიან, ვიდრე სხვა გრძნობებით შეძენილნი შთაბეჭდილებანი.

სმენის საკუთარი დანიშნულება არის საზოგადოთ ყოველი სულიერი და უსულო საგანთა ხმის

– 7 –

გაგონება და გაცნობა: ხმას ადამიანი, თვინიერ სმენისა, ვერც ერთი გრძნობით ვერ გაიგებს. ყრუს დაბადებიდგან, მაგალითად, სრულებით არ აქვს წარმოდგენა არა ვითარ ხმაზე, როგორც ბრმას ფერსა და სინათლეზე ხოლმე. თუმც სმენის საკუთარი დანიშნულება საგნების ხმის გაცნობაა, მაგრამ, ამას გარდა, ამავე გრძნობით შეგვიძლიან ვიცნოთ ხმით თვით საგანის რაობა ანუ ვინაობა, მისი რაოდენობა, სიშორე და მდებარეობაც მსმენელისაგან. საჭიროა ისიც ვიცოდეთ, რომ ნიჭი მეტყველებისა დამოკიდებულია სმენის ქონებაზე: ვინც დაბადებით ყრუ არის, ის უთუოდ მუნჯიც არის, რადგანაც მას არც სხვისი ხმა და არც თავისი საკუთარი არ ესმის.

შეხების შემწეობით ადამიანი გებულობს საგნის ტემპერატურას, ესე იგი იმას, ცივია თუ თბილი საგანი, გარეგნობასა და სიმკვრივეს (სიმაგრესა და სილბილეს). ამ გრძნობას დიდი მნიშვნელობა აქვს ადამიანისთვის. ამ გრძნობის ორგანოს, როგორც ზემოთაც ვსთქვით, ხელის თითებს გარდა, შეარდგენს მთელი სხეულის კანი, რომლის ქვეშაც ნერვები თავდებიან და ამიტომაც სულს შაუძლია მიიღოს შთაბეჭდილება გარეშე ქვეყნიდგან მთელი სხეულის საშუალებით. სითბოსა და სიცივეს ამ გრძნობის გარდა ვერც ერთი გრძნობით ვერ გაიგებს ადამიანი. ამას გარდა ყველა სხვა ჩვენი გარეგანი გძნობები მხოლოდ მაშინ მოქმედებენ, როცა იმათ გარედამ

საგანი შეეხება, ანუ ისინი საგანს შეეხებიან ხოლმე. მაგალითად: ადამიანი საგანს მაშინ ჰხედავს, როცა მისგან წამოსრული სინათლის სხივები თვალს მოხვდება ხლმე; სმენითაც მაშინ ესმის, როცა ხმა ანუ ჰაერის მოძრობა ყურამდის მიაღწევს; გემოს მაშინ ტყობილობს, როცა საგემო საგანი ენის წვერს შეეხება; სუნს მხოლოდ მაშინ იგრძნობს, როცა საყნოსველი საგნის უხილავი ნაწილები ცხვირის შინა გარსს მოხვდებიან ხოლმე.

გემოვნების დანიშნულება ის არის, რომ მისი შემწეობით ვგებულობთ ჩვენ სასმელ-საჭმელისა და სხვა საგანთა იმ თვისებას, რომელსაც საზოგადოთ უწოდებენ გემოს, ესე იგი: სიტკბოს, სიმწარეს, სიმჟავეს და სხვანი.

ყნოსვით ადამიანი იგებს და სცნობს საგნების იმ თვისებას, რომელსაც სუნს ვეძახით: არც ერთს სუნს ხალხთა ენაში საკუთარი სახელი არა აქვს. ამიტომ ან იმ საგნის სუნს ეძახიან, რომელსაც ჰყნოსვენ (მაგ. ვარდის სუნი) და ან კიდევ ორად ჰყოფენ: კარგი სუნი, ცუდი სუნი.

ამ ხუთ გრძნობას გარდა, რომელთაგან თვითეულს საკუთარი თვისი ორგანო აქვს, ადამიანს კიდევ აქვს ერთი, ეგრეთ წოდებული, საზოგადო გრძნობა. ამ საზოგადო გრძნობის საშვალეებით სული ტყობილობს საკუთარი თვისი სხეულის მდგომარეობას, ანუ, უკეთა ვსთქვათ, ყველა იმ ცვლილებას, რომე-

ლიც სხეულში მოხდება ხოლმე. მაგალითად: ტკივილს, შიმშილს, წყურვილს, სისუსტეს და სხვა. ამ გრძნობის საზოგადო ორგანოებს შეარდგენენ, ესრედ წოდებულ საგრძნობელი ნერვები, რომლებიც გავრცელებული არიან მთელ სხეულში.

ადამიანის სული თავის-თავს, ანუ ყველაფერს, რაც-კი თვითონ მასში მოხდება ხოლმე, გებულობს და სცნობს უსაშვალოდ, ასე რომ ყურადღებისა,

დაკვირვებისა და გამოცდის მეტი არა უნდა რა, რომ სულმა თავის თავი გაიცნას და შეისწავლოს ხოლმე.

§ 3. ჰაზროვნება და განსაზღვრა ლოლიკისა.

ერთი უმთავრესი – სულიერი ნიჭი ადამიანისა, როგორც ვსთქვით არის გონება ანუ ცოდნის ნიჭი. მაგრამ ცოდნის შეძენა გონებას ისე არ შეუძლია, თუ არ იფიქრა საგნებზე ანუ არ იჰაზროვნა, ესე იგი, თუ არ წარმოიდგინა იგინი, არ შეადარა ერთ-მანერთს, არ იპოვა მზგავსება და განსხვავება, ერთი ჰაზრი მეორეს არ დაუკავშირა, ერთისაგან მეორე არ გამოიყვანა და არ დაასკვნა. გონების ესეთ მოქმედებას ეწოდება ჰაზროვნება. მაშასადამე ჰაზროვნება არს ისეთი მოქმედება გონებისა. რომლის საშვალე-ბით ადამიანი იძენს ცოდნას.

მაგრამ შეიძლება კაცმა იჰაზროვნოს საგანზე

– 10 –

როგორც მართლად ანუ ჭეშმარიტად, ისრე შეცდომით; ჭეშმარიტ ჰაზროვნებას მიყავს გონება ჭეშმარიტ ცოდნაში, შემცდარ ჰაზროვნებას-კი შეცდომაში. ამიტომაც, რომ არ შევსცდეთ და ნამდვილი ცოდნა შევიძინოთ, მიუცილებლად საჭიროა, ვიცოდეთ ის პირობები, რომლების აღსრულებასაც მოითხოვს ხოლმე ჭეშმარიტი ჰაზროვნება. თუმც ჩვენ ეს პირობები არ გვეცოდინება და არ აღვასრულებთ, მაშინ ჭეშმარიტი ჰაზროვნება შეუძლებელია და ადამიანის გონება უფრო ადვილად დაიბნევა და შეცდება ხოლმე.

ნამდვილი ანუ ჭეშმარიტი ჰაზროვნებისთვის საჭიროა ვიცოდეთ და დავიცვათ შემდეგი პირობები:

1) საზოგადო ლოლიკური კანონები, რომელთაც უნდა ემორჩილობდეს იგი თვისი მიზნის მისაღწევად, ესე იგი, ჭეშმარიტის ცოდნის შეძენისთვის.

2) უმთავრესი ლოლიკური ფორმები, რომელშიაც გამოიხატვის მისი მოქმედება.

3) ჰაზ 4.როვნების მეთოდები.

სწორეთ ამ კანონების, ფორმებისა და მეთოდების განხილვა მოთავსებულია ლოლიკაში. მაშასადამე, ლოლიკა არს ისეთი მეცნერება, რომელიც განიხილავს ხოლმე ჰაზროვნების კანონებს, ფორმებსა და მეთოდებს.

– 11 –

II.

§ 4. ჰაზროვნების ძირითადი კანონები.

ყოველი მოქმედება საზოგადოთ უთუოდ უნდა ექვემდებარებოდეს ერთს რომელსამე განსაზღვრილ კანონს, თუ უნდა, რომ ნამდვილი იყოს და მიაღწიოს, რასაც ელტვის. ამიტომ, რადგან ჰაზროვნებაც მოქმედებაა გონებისა, რომელიც ელტვის ნამდვილი ცოდნის შეძენას ანუ ჭეშმარიტებას, იგიც უთუოდ უნდა ემორჩილებოდეს თავის კანონებს. უამისოთ ის არ იქმნება ჭეშმარიტი ჰაზროვნება და ვერც თავის მიზანს მიაღწევს.

ჩვენს ჰაზროვნებას აქვს ოთხი უმთავრესი ანუ ძირითადი საზოგადო კანონი. პირველ კანონს ეწოდება კანონი იგივეობისა, მეორეს კანონი თავის ჰაზრის გაწილებებისა, მესამეს – კანონი მესამის გამორიცხვისა, ხოლო მეოთხეს – კანონი საკმაო საფუძვლიანობისა.

ა.) კანონი იგივეობისა მოითხოვს, რომ ჩვენ საგანი უთუოდ უნდა მიგვაჩნდეს იმადა, რაც არის იგი და არა სხვა რამედ. მაგალითად, ადამიანი ყოველთვის უნდა მიგვაჩნდეს ადამიანად, პირუტყვი პირუტყვად, მცენარე მცენარედ, ქვა ქვად, წყალი წყლად, მიწა მიწად, კეთილი კეთილად, ბოროტი ბოროტად, თეთრი თეთრად, შავი შავად, ჭეშმარიტება ჭეშმარიტებად, ტყვილი ტყვილად და სხვ. ამ საზოგადო და გონებისთვის სავალდებულო კანონის

– 12 –

ძალით, ერთი და იგივე საგანი ყოველ კაცს, ყოველ-
თვის უნდა მოჩნდეს ერთ და იგივედ, ესე იგი, სწო-
რედ იმად, რაც არის იგი, და არა სხვად რამედ. ამი-
ტომაც იმ ლოდიკურ კანონს, რომლის ძალითაც სა-
ვალდებულოა ჰაზროვნებისთვის უთუოდ ასრე მო-
იქცეს, ეწოდება **კანონი იგივეობისა**; რადგანაც მიჩე-
ნა ანუ მიღება საგნისა იმად, რაც არის იგი ბუნე-
ბით, ნიშნავს იგივეობას, ესე იგი თავისთავის თანას-
წორებას. ამ კანონის ძალით ყოველ ადამიანს მიაჩ-
ნია, მაგალითად, და სწამს, რომ ორჯელ ორი ოთ-
ხია და არა მეტი ანუ ნაკლები, რომ მთელი საგანი
თვის ნაწილზე უდიდესია და სხვ. როცა გონება ამ
ძირათად კანონს არ ემორჩილება ანუ არღვევს, ესე
იგი, თუ მას რომელიმე საგანი, რომელზედაც ჰაზ-
როვნებს, არ მიაჩნია იმად, რაც არის იგი, არამედ
სხვა რამედ სთვლის, მაშინ იგი სცდება და მაშასადა-
მე მისი ჰაზრი ანუ მსჯელობა ჭეშმარიტი არ იქმნე-
ბა. ესეთ შეცდომაში ვარდება გონება უმეტესად მა-
შინ, როცა კაცმა ზედ მიწვევით არ იცის ის საგა-
ნი, რომელზედაც სჯის ხოლმე. მაგრამ ზოგჯერ ზო-
გი ერთი კაცი განგებაც უხვევს გვერდს ამ კანონს
და სცდილობს, ზოგიერთი პიროვნული მოსაზრებით,
შაიყვანოს სხვა შეცდომაში, მიაღებინოს ტყვილი
მართლად ანუ ჭეშმარიტად.

ბ.) როცა ჩვენ რომელიმე საგანზე ვსჯით, მა-
შინ ან მივაწერთ მას რასმეს და ან არა. საგანს ჩვენ

– 13 –

უნდა ვაკუთნოთ და მივაწეროთ ის, რაც მასში მო-
იპოვება ნამდვილად, და არ უნდა მივაწეროთ ის,
რაც მას არ ეკუთვნის. მდიდარზე მაგალითად ჩვენ
ვამბობთ, რომ იგი მდიდარია, ღარიბზე, რომ ის არ
არის მდიდარი; კეთილს კაცს უწოდებთ კეთილს და
არა ბოროტს; მართალს კაცს – მართალს და არა მტყუ-
ანს და სხვ. მაშასადამე ჩვენ არა გვაქვს უფლება ერთ-
სა და იმავე საგანს ერთსა და იმავე დროს კიდევ მი-
ვაწერთ რამე და არც მივაწეროთ იგი ხოლმე. არა
გვაქვს უფლება, მაგალითად, ერთსა და იმვე ადა-
მიანს მეცნიერც უწოდოთ და უმეცარც. ამიტომ

რომ ეს იქმნებოდა თავის ჰაზრის გაწბილება ანუ უარჰყოფა.

ამიტომაც იმ ლოდიკურ კანონს, რომელიც ვალდებულ ჰყოფს ჩვენ ჰაზროვნებას ასრე არ მოიქცეს, ეწოდება კანონი **თავის ჰაზრის გაწბილებისა**. თავის გაწბილება არის ისეთი ჰაზროვნება, რომელიც თვითონვე უარ-ჰყოფს იმ ჰაზრს, რომელიც უნდა დაამტკიცოს; ანუ, პირ-იქით, თვითონვე ამტკიცებს მას, რაც უნდა უარ-ჰყოს. ამ გვარი თავის ჰაზრის გაწბილება შეიძლება ორ ნაირი იყოს: ცხადი და დაფარული ანუ შეუმჩნეველი. თავის ჰაზრის ცხადი გაწბილება მაშინ იქმნება, როცა ვინმე ერთსა და იმავე დროს განგებ კიდეც ამტკიცებს რასმეს და კიდეც უარ-ჰყოფს მას. ჩვენ რომ ერთს დროს ვისმეს განგებ გონიერად უწოდოთ და უგზურად,

– 14 –

ეს იქმნება ცხადი თავის ჰაზრის გაწბილება. მაგრამ ეგრეთი ცხადი ლოდიკური შეცდომა იშვიათად მოხდება ხოლმე. უფრო ხშირად მსჯელობაში ჩვენ შეუმჩნეველ თავის ჰაზრის გაწბილებას შევხვდებით. ბევრჯერ ადამიანი, როცა დიდ ხანს საუბრობს, ანუ სწერს და სჯის ერთს რომელიმე საგანზე, თვითონაც ვერ ამჩნევს ისე უარ-ჰყოფს იმას, რაც უნდა თვითონ დაამტკიცოს ხოლმე, ანუ, პირ-იქით, შეუმჩნეველად ამტკიცებს იმ ჰაზრის ჭეშმარიტებას, რომელიც თვითონ უნდა უარ-ეყო და დაერღვია ხოლმე. ესეთი გაწბილება საკუთარი ჰაზრისა იქმნება, მაგალითად, როცა ვეპილს სურს, რომ ბრალდებული გაამართლოს, მაგრამ შეუმჩნეველად ისეთ მის მოქმედებას მოიხსენებს და განმარტავს, რომელიც ამტკიცებს, რომ იგი დანაშაურია.

გ.) მესამე ლოდიკური კანონის ძალით ჩვენი გონება ვალდებულია ან მიიღოს რომელიმე ჰაზრი და ან უარ-ჰყოს იგი; ერთსა და იმავე კითხვაზე უპასუხოს გადაჭირილი: ან ჰო და ან არა. გარნა არა აქვს უფლება სთქვას: არც ჰოო და არც არაო, არამედ მესამე სხვა რაიმეო, რადგანაც ეს შეუძლებელია. იმ ლოდიკურს კანონს, რომელიც ვალდე-

ბულ ჰხდის ჩვენ გონებას უთუოდ ასრე მოიქცეს, ეწოდება კანონი მასამის გამორიცხვისა, რადგანაც ეს კანონი მოითხოვს ჰაზროვნებისაგან არა სცნას არაფერი მესამე დამტკიცებისა და უარჰყოფის შორის.

– 15 –

ამ კანონის ძალით, ჩვენ არა გვაქს, მაგალითად, უფლება ვიფიქროთ ასრე: ესა და ეს ჰაზრი არც მართალია და არც ტყუილი; ესა და ეს მოქმედება არც ცუდია და არც კარგო; ეს ბრალდებული არც მტყუანია და არც მართალიო და სხვ.

დ.) როცა ჩვენ რასმეს ვამტკიცებთ ანუ უარვყოფთ, უთუოდ უნდა საკმაო საფუძველი გვექონდეს. უამისოდ, ესე იგი თუმც არა გვაქვს საფუძველი, რომლიდგანაც ჩვენი ჰაზრის სიმართლე სჩანს, არავინ არ დაგვერწმუნება. აქედამ, იმ საზოგადოლოლიკურ კანონს, რომელიც ითხოვს ჰაზროვნებისაგან, რომ ყოველს შემთხვევაში, როცა იგი ამტკიცებს რასმეს, თუ უარ-ჰყოფს, უთუოდ საკმაო საფუძველი უნდა ჰქონდეს, ეწოდება კანონი საკმაო საფუძვლიანობისა. როცა ამტკიცებენ, მაგალითად, რომ სწორი ხაზი არს უუმოკლესი მანძილი ორთა წერტილთა შორისო, ამის საკმაო საფუძვლათ მოყავთ ის, რომ ორ წერტილთა შორის შეუძლებელია ერთი სწორი ხაზის მეტი გაივლოს. რომ ვამბობთ, რომ რუსთაველი ყველა ჩვენ ძველს პოეტებზე უფრო მაღლა სდგასო, ამის საკმაო საფუძველს წარმოგვიდგენს მისი უკვდავი პოემა „ვეფხვის-ტყაოსანი“ და სხვ.

– 16 –

II.

ჰაზროვნების უმთავრესი ფორმები.

§ 5. წარმოდგენა.

ჩვენა ვსთქვით, რომ დაბადების დროს ადამიანმა სრულიად არა იცისთქო და მხოლოდ შემდეგ, ჰაზროვნების შემწეობით, იძენს ყოველ გვარ ცოდნასთქო. მაგრამ ჰაზროვნებისთვის უსათუოდ საჭიროა საგანი ჰაზროვნებისა, ამიტომ რომ არაფერზე ფიქრი ყოვლად შეუძლებელია. სხვაფერ რომ ვსთქვათ, თუ ადამიანს წარმოდგენები და ცნობები არა აქვს, მაშინ მას ჰაზროვნება არ შეუძლია. ამიტომ ჯერ-ჯერობით ჩვენ უნდა შავიტყოთ, რა ნაირად უჩნდებიან ადამიანს წარმოდგენები და ცნებები.

ყოველი საგანი, გინდ მოვლენა, რომელსაც-კი ადამიანი ეხება რომელიმე თვისი გრძნობის ორგანოთი, ესე იგი, ან ხედავს, ან ისმენს, ან ყნოსავს და სხვანი, მოქმედობს მასზედ, ანუ, როგორც ანბობენ, ახდენს ხოლმე შთაბეჭდილებას, ესე იგი, თვისება საგნისა იბეჭდება გრძნობის ორგანოზე. ეს გავლენა ანუ შთაბეჭდილება საგნისა მოქმედობს საგრძნობელ ნერვზე რომელიც აერთებს ორგანოს თავის ტვინთან. ამ ნერვის საშვალეობით შთაბეჭდილება მსწრაფლ

– 17 –

მიდის თავის ტვინამდის, სადაც ჩვენ მას ვიგებთ ანუ ვიგრძნობთ ხოლმე და ვითვისებთ, ამგვარად გარდადის შთაბეჭდილება ყოველი საგნისა ჩვენს ცნობაში. მაგრამ საჭიროა გვახსოვდეს, რომ ყველა შთაბეჭდილება როდი გარდადის ჩვენი სულის ცნობაში, არამედ მხოლოდ ის შთაბეჭდილება, რომელსაც სული ყურადღებას მიაქცევს ხოლმე. თუ-კი ადამიანმა ჯეროვანი ყურადღება არ მიქცია იმ საგანს, რომელიც მოქმედობს რომელიმე გარეგან გრძნობაზე, მაშინ ბევრიც რომ იმოქმედოს საგანმა, მისი შთაბეჭდილება ან სულ არ გარდავა ცნობაში და ან კიდევ ისეთ სუსტს კვალს დასტოვებს, რომ დიდი მნიშვნელობა არ ექმნება ხოლმე გონებისთვის. როცა, მაგალითად, ჩვენ ძრიელ გართული ვართ რითიმე, ვერ ვამჩნევთ

და ვერა ვგრძნობთ, რა ჰხდება ჩვენს გარეშემო. თუმც შეგირდმა ყურადღება არ მიაქცია მასწავლებლის ლაპარაკს კლასში, იგი ვერაფერს ვერ შაიძენს და დაიხსომებს, რაც უნდა ბევრი ილაპარაკოს უკანასკნელმა. მისთვის, რომ ჯეროვანი შთაბეჭდილება მიიღოს ადამიანმა საგნისგან, ყურადღების გარდა, სხვაც ბევრი პირობაა საჭირო, როგორც მაგალითებ, ორდანიობის სისაღე და მთელი სხეულის ნორმალური მდგომარეობა, საგნის სიახლოვე ანუ სიშორე იმ ორგანოსაგან, რომელზედაც საგანი მოქმე-

– 18 –

დობს *), შთაბეჭდილების საჭირო ხანს გაგრძელება და ხშირად განმეორებაც და სხვანი.

მაშასადამე, იმისთვის, რომ ადამიანმა იგრძნოს და სცნას შთაბეჭდილება, უსათუოდ საჭიროა ორი პირობა: ერთი ის, რომ თვით საგანმა უნდა მოახდინოს ჯეროვანი გავლენა რომელსამე გარეგან გრძნობაზე, და მეორეც, სულმა ჯეროვანი ყურადღება უნდა მიაქციოს ხოლმე მას.

თვითეული შთაბეჭდილება საგნისა, თუმცა იგი ჯეროვანი იყო და ჩვენც ყურადღება მივაქციეთ, სტოვებს ჩვენ გონებაში უხილავ კვალს. ანუ უკეთა ვსთქვათ, ყოველი შთაბეჭდილება, რომელსაც კი იგრძნობს და სცნობს სული, ინახება მასში, ვითარცა ხსოვნა. ამისათვის ჩვენ გვაქვს მოცემული ღვთისაგან ერთი ძვირფასი ნიჭი, რომლსაც მეხსიერება ქვიან. ამ ნიჭის დანიშნულება, როგორც თვით სახელიც გვიჩვენებს, ის არის, რომ ყველაფერი რაცკი სულს ოდესმე უგვრძნია და უცვნია, შაინახოს, დაიხსომოს და, როცა საჭიროა, გაგვახსენოს ხოლმე კიდევ. მეხსიერებას ისეთი დიდი მნიშვნელობა აქვს ადამიანისთვის, რომ უმისოდ იგი სწორედ სარკეს ემგვანებო-

*) თვალთი, მაგალითად, ვერც ძრიელ შორს დაინახავს კარგათ ადამიანი საგანს და ვერცა მეტის-მეტად ახლოს; ყურით მხოლოდ მაშინ გაიგონებს კარგათ, როცა ის საგანი, რომლიდანაც ხმა ისმის, საჭირო მანძილზეა და სხვ.

და, რომელშიც თუმც მრავალი საგნის სახე იხატება, მაგრამ საგნის მოშორებისა თანავე ჰქრება. არაფერი კვალი არა ჰრჩება და ამიტომაც მარად ცარიელია. ერთი სიტყვით, ადამიანს რომ მეხსიერება არა ჰქონოდა მინიჭებული, მისი გონების გახსნა და განვითარება ცოდნით ყოვლად შეუძლებელი იქმნებოდა. მეტი არ იქმნება, აქ ისიც შევნიშნოთ, რომ, მრავალი სხვა-და-სხვა მიზეზებისა გამო, ყველა ადამიანს ერთ ნაირი კარბი მეხსიერება არა აქვს: ზოგიერთს ადამიანს ისეთი მეხსიერება აქვს, რომ გაკვირებაში მოვყევართ, ზოგს ჩვეულებრივი და ზოგსაც სუსტი. რაღა თქმა უნდა, რომ კარგი მეხსიერების პატრონი ადამიანი, უფრო ბევრ ცოდნას შეიძენს ხოლმე. მეხსიერების შეწევნით საგნები, რომლებიდგანაც ჩვენ შთაბეჭდილება მიგვიღია ოდესმე, როცა გავიხსენებთ იმათ, ხელახლად წარმოგვიდგებიან გონებაში იმ გვარადვე, როგორც იყვნენ მაშინ, როცა იგინი პირდაპირ მოქმედობდნენ ჩვენზე. ჩვენ შეგვიძლია, მაგალითად, ცხოველად წარმოვიდგინოთ სრული სახე გარდაცვალებული ჩვენი მშობლებისა, ნათესავებისა და ნაცნობებისა, ხმა მომღერალთა, რომელიც ოდესმე მოგვისმენია, თვისება საგნისა, რომელსაც შევხებივართ, სუნი, რომელიც გეიყნოსავს, გემო სასმელ-საჭმელისა და სხვანი. ესეთ სულის მოქმედებას, ესე იგი, გონებაში გამოხატვას საგნის სახისას, მდგომარეობისას, მოქმედებისას და

საზოგადოთ ყოველთა მის თვისებათა, ეწოდება **წარმოდგენა**. როგორც მეხსიერებას, ისრე ამ ნიჭსაც, ძრიელ დიდი მნიშვნელობა აქვს ჩვენი ჰაზროვნების მუშაობისათვის, რადგანაც ფიქრი და სჯა ჩვენ მხოლოდ იმ საგნებზე შეგვიძლია, რომლებსაც გონებაში ვირდგენთ ხოლმე.

§ 6. ცნება.

თვითეული ჩვენი წარმოდგენა უდრის მხოლოდ ერთს რომელიმე საგანს და შაიცავს ყველა მის თვისებებს. ყმაწვილი ჰხედავს პირველად, მაგალითად, დედას, მამას, ძმას, დას და უჩნდება წარმოდგენა ცალკე დედაზე, მამაზე, დაზე და სხვა, მაგრამ ჯერ-ჯერობით არა აქვს წარმოდგენა საზოგადოთ ადამიანზე. მისი წარმოდგენა სკამზე, მაგიდაზე, ძაღლზე, კატაზე და სხვანი ეკუთვნის იმ სკამს, მაგიდას, ძაღლსა და კატას, რომლებსაც იგი თავის ოთახში ჰხედავს. საზოგადოთ-კი არ იცის პირველად მან ის, თუ რა არის მაგიდა, სკამი, ძაღლი, კატა. ერთი სიტყვით, ადამიანს იმდენივე ცალკე წარმოდგენა აქვს, რავდენი საგანიც გაუცვნია სიცოცხლეში. მაგრამ ის წარმოდგენები გაცალკევებული როდი ჰრჩებიან მის გონებაში.

როგორც-კი გაუჩნდება ადამიანს რავდენიმე წარმოდგენა გონებაში ერთ-გვარ საგნებზე, ჰაზროვ-

– 21 –

ნება მისი მაშინვე იწყებს იმათ შედარებას ერთმანერთთან. შედარების დროს ჰპოულობს მათ შორის, როგორც თვით საგნებში, მზგავსებას და განსხვავებასაც. როცა გონება ჩვენი ადარებს, მაგალითად, წარმოდგენებს სხვადა-სხვა ხეზე, ჰპოულობს მათ შორის შემდეგ საერთო ნიშნეულობას, რომელიც თვითეულ ხეს ეკუთვნის: ძირი, ტანი და ტოტები. მაგრამ ამათ გარდა ჰპოულობს ისეთ თვისებებს, რომლებითაც ხეები განსხვავდებიან ერთმანერთისაგან. ზოგი ხე, მაგალითად, ხილს ისხამს, ზოგი არა, ზოგი დიდი და მაღალი იზრდება, ზოგი არა, ზოგი მაგარია, ზოგი რბილი, ზოგი ფოთლებიანია, ზოგიც უფოთლო, ზოგი დიდ ხანს ცოცხლობს, ზოგი ცოტა ხანს და სხვ. საგნების იმ ნიშნეულობებს, რომლებიც შეადგენენ ხოლმე იმათ არსს, ესე იგი, ისეთ ნიშნეულობას, ურომლოთაც არც ერთს მათგანს არსებობა არ შუძლიათ და ვერც წარმოვიდგენთ გონებაში, უწოდებენ **არსებითი ნიშნეულობას**. ხოლო, პირ-იქით, იმ ნიშნეულობას, ურომლოთაც შეუძ-

ლიათ მათ არსებობა, უწოდებენ არა არსებითი ნიშნეულობას. ხის არსებითი ნიშნეულობას, მაგალითად, შეადგენენ: ძირი, ტანი და ტოტები; ყველა სხვა ნიშნეულობა-კი შეადგენს არა არსებითი თვისებას. ადამიანის არსებითი თვისებას შეადგენენ შემდეგი ნიშნეულებანი: იგია არსება სულიერი-ხორციელი, აქვს გონება, გრძნობა, ნება და მეტყველება. ყველა

– 22 –

სხვა ნიშნეულობა, როგორც, მაგალითად, მოსრულობა, სილამაზე, სქესობა, კანის ფერი და სხვ. შეარდგენენ არა არსებითი თვისებას, რადგანაც შეიძლება, ეკუთნოდნენ იგინი ადამიანს და შეიძლება არა.

ამგვარად, როცა ჰაზროვნება ჩვენი ადარებს ერთმანერთს წარმოდგენებს ერთი გვარი საგნების შესახებ, ჰპოულობს მათ შორის საერთო არსებითი ნიშნეულობებს, აერთებს ერთად და არდგენს ერთ საზოგადო წარმოდგენას ანუ ჰაზრს, რომელიც შეიცავს ყველა შედარებული ერთი გვარი საგნების არსებითი ნიშნეულობას. ამგვარ საზოგადო წარმოდგენას ანუ ჰაზრს ყველა ერთის გვარის საგნების არსებითი ნიშნეულობებზე ეწოდება **ცნება**, რადგანაც იმათი წარმოდგენით ჩვენ ვსცნობთ ერთგვარი საგნების რაობას ანუ ვინაობას.

მაშასადამე, ცნება არს ისეთი საზოგადო წარმოდგენა ანუ ჰაზრი, რომელიც შეიცავს ერთი სახისა და ერთის გვარის საგნების ყველა არსებითი ნიშნეულობას. ასრეა შერდგენილი ყოველი ცნება, როგორც, მაგალითად, ადამიანი, პირუტყვი, მცენარე, მდინარე, ქალაქი, სადგომი, ტყე, ველი და სხვანი.

ყველა იმ ნიშნეულებას, რომელსაც ჩვენ არა არსებითი ნიშნეულობა უწოდეთ, გონებ, ცნების შერდგენის დროს, უყურადღებოდ აგდებს ხოლმე, რადგანაც ცნებისათვის იგინი საჭირო არ არიან. წარმოდგენისაგან ცნება მითი განირჩევა, რომ წარმოდ-

– 23 –

გენა უდრის მხოლოდ ერთს რომელიმე საგანს და

შიაცავს ყველა მის ნიშნეულობას, როგორც არსებობისას, ისე არა არსებობისას, ცნება-კი იპყრობს მხოლოდ არსებითი ნიშნეულობას და არა ერთი საგნისას, არამედ ყველა ერთის გვარის საგნებისას. მაგალითად, ჩვენი წარმოდგენა სურამის ციხეზე შეიცავს ყველა მის ნიშნეულობას და მხოლოდ მას უდრის. ცნება „ციხე“-კი უდრის ყველა ციხეს, რომელიც-კი სადმე არსებობდა და შიაცავს ყოველი ციხის არსებითი ნიშნეულობას. ჩვენი წარმოდგენა მტკვარზე უდრის მარტო ამ ერთს მდინარეს, ხოლო ცნება „მდინარე“ უდრის ყოველს მდინარეს და იპყრობს ყოველი მდინარის არსებითი ნიშნეულობას.

ამასთანავე საჭიროა ვიცოდეთ, რა განსხვავება არის ცნებასა და მის სახელს შუა. ცნება არის წარმოდგენა ანუ ჰაზრი ერთ-გვარი საგნების არსებითი ნიშნეულობათა, ხოლო სახელი ანუ წოდება არის სიტყვა, რომლითაც ჩვენ მას აღვნიშნავთ ხოლმე.

ცნებებს ძრიელ დიდი მნიშვნელობა აქვსთ ადამიანის გონების გახსნისა და განვითარებისათვის; მის ნაცვლად, რომ თვითიული საგანი ცალკე წარმოგვედგინა, ყველასათვის საკუთარი სახელი გვეწოდა და ისრე გვეფიქრა მათზე, რაც ძრიელ ძნელი იქმნებოდა, ჩვენ ცნებებისა და მათი საერთო სახელების შემწეობით, ერთად ვირდგენთ ყველა ერთ გვარ საგნებს, ერთ საზოგადო სახელს ვარქმევთ

– 24 –

და ისრე ვფიქრობთ და ვსჯით ხოლმე. მაგალითად, როცა ჩვენ ვფიქრობთ და ვსაუბრობთ ადამიანზე, ცხოველზე, მცენარეზე, მთაზე, მდინარეზე და სხვ. არც ერთი ადამიანი გამსაკუთრებით, არც ერთი ცხოველი, არც ერთი მცენარე, არც ერთი მთა და არც ერთი მდინარე არა გვაქს ხოლმე სახეში, არამედ მხოლოდ მათი საერთო არსებითი ნიშნეულობანი.

§ 7. სივრცე და შინაარსი ცნებათა. მათი განსხვავება და დაყოფა.

რადგანაც ცნება არს ჰაზრი, რომელიც შეიცავს რომელიმე ერთის გვარის, ანუ ერთის სახის საგანთა არსებითი ნიშნულებას, ამიტომ ცხადია თვითუ-
ლს ცნებაში უნდა ვიგულისხმოთ, ერთის მხრით, რიცხვი არსებითი ნიშნულებათა, რომელთაც შეი-
ცავს ცნება, მეორეს მხრით, – რიცხვი თვით საგანთა, რომელთაც იგინი ეკუთვნიან. ყველა ერთ გვარი სა-
გნები, რომლებიც იგულისხმებიან ერთს ცნებაში, შეარდგენენ მის სივრცეს, ხოლო იმ საგნების საზო-
გადო არსებითი ნიშნულებანი – მის შინა-არსს. ავი-
ლოთ, მაგალითად, ცნება „ადამიანი“. ამ ცნების სი-
ვრცეს შეარდგენენ ყველა ადამიანები, ხოლო ყველა
ის არსებითი ნიშნულობანი, რომლებითაც ადამიანი
განიჩვენა სხვა არსებათაგან, შეარდგენენ მის შინა-
არსს. ყოველი ხე, რომელიც-კი არსებობს ქვეყანაზე,

– 25 –

შეარდგენს იმ ცნების სივრცეს, რომელსაც ჩვენ ხეს
უწოდებთ, ხოლო ყველა არსებითი ნიშნულობა
ხისა (ძირი, ტანი და ტოტები) შეარდგენს მის ში-
ნაარსს.

ცნებები განიჩვენებენ ერთი-ერთმანერთისაგან,
როგორც სივრცით, ისრე შინაარსით. ამიტომ ჩვენ
შეგვიძლია დავყოთ იგინი სივრცისა და შინაარსის
მხრით.

ზოგი ცნება იპყრობს უფრო მომეტებულ რიც-
ხვს საგნებისას, ზოგიც უფრო ნაკლებს, ამიტომ შე-
იძლება ცნება სივრცით იყოს უფრო ვრცელი, ან
უფრო ვიწრო, დიდი და პატარაც. მაგალითად: ცნე-
ბა „ადამიანი“ სივრცით უფრო დიდია, ვიდრე ცნე-
ბა „მამა-კაცი“, რადგანაც პირველი ცნება იპყრობს
თვის სივრცეში წარმოდგენას ყოველ ადამიანზე, რო-
გორც მამა-კაცზე, ისე დედა-კაცზე; ხოლო მეორე
ცნება შეიცავს წარმოდგენას მარტო მამა-კაცზე. ამ-
გვარადვე ცნება „მცენარე“ უფრო დიდია სივრცით,
ვიდრე ცნება „ხე“; „ხე“ უფრო ვრცელია, ვიდრე
ცნება „მუხა“ და სხვ.

იმ ცნებებს, რომლებიც უფრო ვრცელნი არი-
ან, ეძახიან **უმაღლესს** ცნებებს, ანუ **გვარეულ** ცნებებს.

ხოლო რომლებიც სივრცით უფრო მცირენი არიან, ეწოდებათ **უმდაბლესნი** ანუ **სახის** ცნებები. მაგალითად, ცნება „პირუტყვი“ არის უმაღლესი ანუ გვარეული ცნება, ხოლო ცნება „ოთხფეხი ცხოველი“

– 26 –

მასთან შედარებით, არს უმაღლესი ანუ სახის ცნება; ცნება „მცემარე“ არს უმაღლესი ცნება, ხოლო ცნება „ბალახი“ მასთან შედარებით, უმაღლესი ცნება და სხვ.

უმაღლესი ანუ გვარეული ცნებები იპყრობენ თვის სივრცეში უმაღლესი ცნებების სივრცეს, რადგანაც უკანასკნელი მათ ექვემდებარებიან. მაგალითად, ცნება „ფრინველი“ იპყრობს თვის სივრცესში შემდეგი ცნებების სივრცეს: „ტრედი, გვრიტი ქორი, ყვავი, ყორანი, ჩიტი, ქათამი“ და სხუანი. ამ გვარად, ცნებები, შედარებულნი სივრცის მხრით, შეიძლება იყვნენ: უმაღლესნი და უმაღლესნი, ანუ გვარისანი და სახისანი.

ცნებები, როგორც სივრცით, ისრე შინაარსით განსხვავდებიან ერთმანერთისაგან, რადგანაც შინაარსიც ზოგს ცნებას უფრო რთული აქვს, ზოგსაც უფრო მარტივი, ესე იგი, საგნის ნიშნეულებანი ზოგს ცნებაში უფრო ბევრი მოიპოვებიან, ზოგიერთში კი უფრო მცირე. ავილოთ, მაგალითად, ორი ცნება: „ნეგრი“ და „ადამიანი“. შინაარსით პირველი ცნება უფრო რთულია, ვიდრე მეორე, ამიტომ რომ პირველ ცნების შინა არსში, ადამიანის საზოგადო ნიშნეულობათა გარდა, მრავალი სხვა ნიშნეულობაა, რომლითაც ნეგრები განირჩევიან სხვა ადამიანებისაგან, როგორც, მაგალითაიგ, სიშავე ტანის კანისა, აგებულობა პირის სახისა, მაგარი და ხუჭუჭი შავი

– 27 –

თმა და სხვ. ესეთი ცნებები, როგორიც არიან: „შავი, თეთრი, სილამაზე, გემო, გემრიელი“ და სხვ. მხოლოდ თითო ნიშნეულობას აპყრობენ თვის შინაარსში, ამიტომაც ისინი მარტივნი არიან ხოლმე.

ამგვარად, შინაარსით ცნება შეიძლება იყოს მარტივი და რთული. რთული ცნება ისეთ ცნებას ჰქვია, რომელშიც იგულისხმება ორი ანუ მრავალი არსებითი ნიშნეულობა. მაგალითად ფრინველი, სახლი, თევზი, მცენარე და სხვა. მარტივი ცნება არის ისეთი ცნება, რომელიც იპყრობს მხოლოდ ერთს არსებითი ნიშნეულობას. მაგ. მამაცობა, ცოდნა, გემო, სიმწარე, სიკეთე და სხვანი.

ეხლა ჩვენ რომ ცნებები სივრცითა და შინა-არსით შევადაროთ ერთად ერთმანერთს, დავინახავთ, რომ იმ ცნებას, რომელსაც უფრო დიდი სივრცე აქვს, უფრო პატარა შინაარსი ექმნება, და პირ-იქით, რომელსაც უფრო რთული შინაარსი აქვს, იმას უფრო მცირე სივრცე ექმნება. ავიღოთ, მაგალითად, ზემოთ მოყვანილი ორი ცნება „ადამიანი“ და „ნეგრი“ და შევადაროთ ერთმანერთს სივრცითა და შინა-არსით. სივრცით ცნება „ადამიანი“ ბევრად უფრო დიდია, ვიდრე ცნება „ნეგრი“, რადგანაც პირველი ცნების სივრცეში იგულისხმება ყოველი ადამიანი, ხოლო მეორეს სივრცეში – მარტო ის ადამიანები, რომლებსაც ნეგრებს ეძახიან. პირ-იქათ, შინა-არსით ცნება „ნეგრი“ უფრო რთულია, ვიდრე ცნება „ადა-

– 28 –

მიანი“, რადგანაც, როგორც ზემოთ იყო ნათქვამი, ცნება „ნეგრი“ იმ ნიშნეულობათა გარდა, რომლებიც ყოველ ადამიანს ეკუთვნიან, იპყრობს თვის შინა-არსში მრავალ სხვა საკუთარ ნიშნეულობასაც. ყველა ცნებაზე უფრო დიდი ცნება რომ ავიღოთ, როგორც მაგ. „არსება“, დავინახავთ, რომ სივრცით იგი ყოველ ცნებაზე უვრცელესი იქნება, რადგანაც ამ ცნების სივრცე შაიცავს ყოველ არსებას, მაგრამ ამავე დროს შინა-არსით ეს ცნება ძლიერ მარტივია, რადგანაც მის შინა-არსს შეარდგენს ერთდ-ერთი ნიშნეულობა, ესე იგი, „არსებობა“.

გარდა ამისა, ზოგიერთი ცნებები სრულიად უდრიან ერთმანერთს სივრცითა და შინაარსითაც. აი ესეთი ცნებები: „კაცობრიობა“ და „ადამიანები“. ეს ორი ცნება სრულიად თან-ტოლი ცნებები არიან. ამ-

გვარ თანტოლ ცნებებს ეძახიან იგივეობითი ცნებებს. იგივეობითა ანუ თან-ტოლი ცნებები ერთი და იგივე ცნებები არიან, მხოლოდ ორი სახელი ჰქვიათ. მაგ. „მკვდარი“ და „გადაცვალებული“.

ამ გვარ ცნებათაგან განირჩევიან ისეთი ცნებები, რომელთა შორის არასფერი საერთო არ არის და სრულიად განსხვავდებიან ერთმანერთისაგან, როგორც მაგ. ცნებები: „სული“ და „ხორცი“; „სიმიდიდრე“ და „სიღარიბე“; „თეთრი“ და „შავი“ და სხვ. ესეთი განსხვავება ცნებათა შორის ხშირად უარ-ყოფითი ნიშანითაც გამოიხატება ხოლმე. მაგალითად,

– 29 –

„სწავლული“ და „უსწავლელი“, ანუ „არა სწავლული“; „კეთილი“ და „არა კეთილი“, ანუ „უკეთური“ და სხვ.

ბოლოს ისეთი ცნებებიც არიან, რომლებიც გვანან ერთმანერთს მხოლოდ ზოგიერთი ნიშნეულობით. ამგვარ ცნებებს ეწოდებათ მზგავსი ცნებები. მაგალითად: „ხე“ და „მუხა“ (მუხაც ხეა), „ადამიანი“ და „ქალი“, „სასმელი“ და წყალი და სხვ.

§ 8. ქათეგორიები.

ჩვენი გონება, როგორც წარმოდგენებიდან არდგენს, შედარებისა და შერთების საშვალეობით, ცნებებს, ისე შაუძლია, იმავე საშუალებით, შეარდგინოს უმდაბლესი ცნებებიდან უმაღლესი ცნებები. ცნებების შედარების დროს გონება ჩვენი ყველა ნიშნეულობას, რომლითაც-კი შესადარებელი ცნებები ერთმანერთისაგან განსხვავდებიან, უყურადღებოდ სტოვებს ხოლმე და მხოლოდ იმ არსებითი ნიშნეულებას აქცევს ყურადღებას, რომელიც მსგავსებას შეარდგენს. ავიღოთ რავდენიმე მაგალითი. აი რავდენიმე ერთგვარი ცნებები: ცხენი, ხარი, ძროხა, ცხვარი, კამბეჩი, ირემი, თხა, შველი და სხვ. ამ ცნებების შედარებით გონებას შაუდგენია უმაღლესი ცნება, რომელსაც უწოდებთ „ოთხ ფეხ ცხოველს“. მეორე

მაგალითი: იხვი, ქათამი, ბატი, ინდაური, ქო-

- 30 -

რი, ძერა, ტრედი, გვრიტი, მერცხალი და სხვ. როცა ამ ცნებებს ადარებს გონება და მათ არსებითი თვისებას აერთებს, არდგენს ხოლმე უმაღლესს ცნებას, რომელსაც ეწოდება „ფრინველი“. მესამე მაგალითი: პური, ხორცი, ლობიო, მჭადი, ღომი, ფხალი და სხვ. ყველა ამ ცნებებისა და მათი მზგავსი სცნებების შედარებით გონება არდგენს უმაღლესს ცნებას, რომელსაც ჰქვია „საზრდო“. ამგვარ მოქმედებას გონებისას ეწოდება „გაერთება“ ანუ გაზოგადობა, რადგანაც ამგვარი მოქმედებით მრავალი ცნებები ერთდებიან და გარდიქცევიან ერთ საზოგადო უმაღლეს ცნებად. ადამიანის გონებას შაუძლიან ამგვარი მოქმედება იქნამდის აღწიოს, სანამ მიაღწევს ისეთ უმაღლეს ცნებებთან, რომლებიც შეიცავენ ყველა ცნებებს და რომელთ იქით ასვლა ძნელია ანუ, უკეთა ვსთქვათ, აღარ შაიძლება. აი ესეთ უუმაღლესს ცნებებს უწოდებენ „ქათეგორიებად“. ქათეგორიებად სთვლიან, მაგ. შემდეგ ცნებებს: „არსებობა“, „თვისება“, „ურთიერთობა“ და სხვ.

§ 9. სჯა.

როცა ჩვენი გონება ადარებს ერთმანერთს ორს, ანუ რავდენიმე ცნებას, მაშინ ჰპოვებს მათ შორის ურთიერთობას, განსაზღვრავს ხოლმე ანუ გამოიხატავს ამ ურთიერთობას და ამგვარად არდგენს სჯას. მაგა-

- 31 -

ლითად, ავიღოთ ორი ცნება: „ტრედი“ და „ფინველი“. როცა გონება ამ ორ ცნებას ადარებს ერთმანერთს, ჰხედაეს, რომ მათ შორის ისეთი კავშირი ანუ ურთი-ერთობა არსებობს, რომ ცნება „ფრინველი“ შეიძლება მივაწეროთ ცნებას „ტრედს“ რადგანაც ტრედი ფრინველია. ამ ურთი-ერთობას გო-

ნება ჩვენი ასრე ჰხატავს: „ტრედი არის ფრინველი“. მაგრამ ხშირად გონება ისეთ ცნებებსაც ადარებს, რომელთა შორის არა ვითარი კავშირი არ არის და ამიტომაც მათ ურთი-ერთობას სხვა ნაირად ჰხატავს ხოლმე. შევადაროთ, მაგალითად, ორი ცნება: „ქვა“ და „ოქრო“. რადგანაც გონება ჩვენი ჰხედავს, რომ ქვა ოქრო არ არის, ამიტომ მათ ურთი-ერთობას ასე ჰხატავს: „ქვა არ არის ოქრო“. ამ მაგალითებიდან ჩვენა ვხედავთ, რომ პირველ შემთხვევაში გონება მიაწერს ხოლმე ერთს ცნებას მეორეს, რადგანაც ჰპოულობს მათ შორის კავშირს და ამგვარად ამტკიცებს მათ ურთი-ერთობას. მეორე შემთხვევაში-კი უარ ჰყოფს კავშირს. მოვიყვანოთ რავედენივე მაგალითი: წყალი სასმელია, ვარდი ყვავილია, ადამიანი მეტყველი არსებაა, გონება ნიჭია, ცოდნა ძალაა და სხვ. ადამიანი უკვდავი არ არის, წყალი საჭმელი არ არის, ღამურა ფრინველი არ არის, მტრობა სასიქადულო არ არის და სხვ.

გონების ასეთ მოქმედებას ვეძახით ჩვენ სჯას

– 32 –

ანუ განსჯას *). მაშასადამე, სჯა არის განსაზღვრა გონებას მიერ იმ ურთი-ერთობისა, რომელიც არსებობს ცნებათა შორის.

ყოველი სჯა პირველად გონებაში სჩნდება ხოლმე და მისი ფიქრია. მაგრამ შემდეგ შაუძლია ადამიანს გამოსთქვას თავისი სჯა ანუ ჰაზრი სიტყვით, ანუ წერით. სიტყვებით გამოხატულს ანუ წარმოთქმულ სჯას ეწოდება „წინა-დადება“. როგორც სჯაში, ისრე წინადადებაში უსათუოდ ორი ცნება მაინც უნდა იყოს: ერთი ის, რომელზედაც ვსჯით, მეორე იგი, რასაც ვსჯით. პირველ ცნებას წინა-დადებაში ჰქვიან ქვემდებარე, მეორეს – შესმენილი. მაგალითად, ამ წინა-დადებაში „მაშვი მგალობელია“ სიტყვა „მაშვი“ არის ქვემდებარე, სიტყვა „მგალობელია“ – შესმენილი.

სიტყვების ნაცვლად სჯის გამოსახატავად ლოდიკაში ხშირად ჰხმარობენ ლათინურ ასოებს: ქვემდებარის ადგილზე დასმენ ხოლმე ასოს S (cubectum), შესმენილის ნაცვლად ასოს P (praedicatum) და

ამგვარად მთელი სჯა გამოიხატება ასრე $s - p$, ესე იგი s -ი არის p . ამასთანავე საჭიროა, ვიცოდეთ, რომ სჯაში ხმარებული ცნებები შეარდგენენ მის ნივთიერებას (მატერიას), ხოლო სახსარი მათი შეერთებისა იწოდება ფორმულად. ავილოთ, მაგალითად შემდეგი სჯა: „შაქარი ტკბილია“. ($s-p$). ამ სჯაში ცნებე-

*) იხილე ლოლიკა ანტონ ქათალიკოზისა.

– 33 –

ბი „შაქარი“ და „ტკბილია“ შეარდგენენ სჯის ნივთიერებას, ხოლო თვით მათი შეერთება (შაქარი არის ტკბილი. $-s - p$) არის მისი ფორმულა.

§ 10. სჯათა დაყოფა.

1. სჯის დროს ჩვენი გონება, როგორც ზემოთა ვსთქვით, ან მიაწერს ქვემდებარეს შესმენილს და ან არა, ესე იგი, ან ამტკიცებს იმ ურთი-ერთობას, რომელიც არსებობს ქვემდებარისა და შესმენილის შორის და ან უარ-ჰყოფს მას. ამის მიხედვით შეიძლება იყოს სჯა ორ გვარი: **დამტკიცებითი** ანუ **უარყოფითი**. დამტკიცებითი სჯა მაშინ იქმნება, როცა გონება მიაწერს შესმენილს ქვემდებარეს, ანუ ამტკიცებს ხოლმე კავშირს. მაგალითად: ღმერთი მოწყალეა, მზე ანათებს, შოთა პოეტია, კოტე სწერს და სხვანი. სჯა უარყოფითი მაშინ იქმნება, როცა შესმენილი გამოხატავს, რა არ ეკუთვნის ქვემდებარეს, ანუ როცა გონება უარ-ჰყოფს ქვემდებარისა და შესმენილის შორის კავშირს. მაგალითად: სიტყვა საქმე არ არის, ადამიანი არ არის პირ-უტყვი, სიღარიბე ცოდვა არ არის, კერპი ღმერთი არ არის და სხვ.

2. სჯა, როგორც წინადადება, შეიძლება იყოს მარტივი და რთული. მარტივი სჯა ისეთი სჯაა, რომელშიაც მხოლოდ ერთი ქვემდებარე და ერთი შეს-

– 34 –

მენილია, ანუ რომელშიც მარტო ერთად ერთი ჰაზ-
რია გამოხატული. მაგალითად: მერცხალი გალობს,
მუხა ხეა, ვანო ჰკითხულობს და სხვ. თუმცა სჯაში
ან ქვემდებარე, ან შესმენილი ერთზე მეტია, მაშინ
სჯა უთუოდ რთული იქმნება, მაგალითად: მზე და
მთვარე მნათობნი არიან; მზე გვინათებს და კიდევ
გვათბობს; კაცი და ქალი ორივე ადამიანები არიან;
ადამიანს სმა და ჭამა უნდა და სხვ.

3. სჯის დროს გონება ხან ქვემდებარის მთელ
სივრცეს მიაწერს ხოლმე შესმენილს და ხანაც მხო-
ლოდ რომელიმე მის ნაწილს. მაგალითად ყოველი
კაცი სიკვდილის შვილია. ყველაფერი ღვთის გაჩე-
ნილია; არავინ არ არის სრული ბედნიერი სააქაოს
და სხვანი. ყველა ამ სჯაში შესმენილები მიწერი-
ლი აქვს ქვემდებარების მთელ სივრცეს. მეორე გვა-
რი მაგალითები: ზოგი ერთი კაცი განათლებულია;
ზოგიერთი ცხოველი ოთხ-ფეხია; ზოგიერთი გველი
შხამიანია და სხვ. სამივე ამ მოყვანილ განსჯაში შეს-
მენილებს მიუწერთ ხოლმე ქვემდებარების სივრცის
ზოგიერთ ნაწილს და არა მთელ სივრცეს და ამი-
ტომაც ვამბობთ: ზოგიერთი კაცი, ზოგიერთი ცხო-
ველი, ზოგიერთი გველი და სხვ. პირველ ნაირი
სჯანი იწოდებიან საზოგადო სჯებად, რადგანაც შეს-
მენილი მიეწერება საზოგადოთ ქვემდებარის მთელ
სივრცეს, ხოლო მეორე გვარი სჯათა იწოდებიან
კერძო სჯებად. როგორც საზოგადო სჯა, ისე კერძო

– 35 –

შეიძლება იყოს ან დამტკიცებითი და ან უარყოფითი.
მაშასადამე, ამ მხრით თუ გავშინჯავთ, სჯა ოთხ
ნაირი უნდა იყოს: 1) საზოგადო სჯა დამტკიცებითი
2.) საზოგადო სჯა უარ-ყოფითი, 3.) კერძო სჯა დამ-
ტკიცებითი და 4.) კერძო სჯა უარ-ყოფითი. მაგალი-
თები: 1.) ყოველი კაცი ცოდვილია. 2.) არავინ არ
არის უცოდველი. 3.) ზოგიერთი მოყვარე მტერზე
უარესია. 4.) ზოგიერთი კაცი სანდობი არ არის.

4.) განსჯის დროს გონება ზოგჯერ პირ-და პირ
მიაწერს ხოლმე შესმენილს ქვემდებარეს, ზოგჯელ
პირობით და ზოგჯერაც მრავალ შესმენილთაგან

მხოლოდ ერთ რომელიმე მათგანს აკუთნებს ქვემდებარეს. აქედამ წარმოსდგება სამგვარი სჯა: 1. ქათეგორიული, 2. პირობითი და 3. განყოფითი.

ა.) როცა გონებას უეჭველი საფუძველი აქვს, რომ შესმენილი მიაწეროს ქვემდებარეს, მაშინ სჯას ეწოდება **ქათეგორიული** სჯა. მაგალითებრ: მზე ანათებს; უჰაეროთ არასფერს სიცოცხლე არ შეუძლია; ალა-მაჰმად-ხანმა დააქცია თფილისი 1795 წელში და სხვ.

ბ.) როცა ჩვენ უეჭველი საფუძველი არ გვაქვს, რომ შესმენილი მივაწეროთ ქვემდებარეს პირ-და-პირ ანუ ქათეგორიულად, არამედ მხოლოდ პირობით, მაშინ სჯა იქმნება **პირობითი**. მაგ. თუ კაცი კაცად არ ვარგა, ცუდია გვარი-შვილობა. თუმცა მთვარე მზეს მოეფარა, მაშინ მზე დაბნელდება. თუმც ცოცხალ არსებას სუნთქვა მოუსპე, მალე მოკვდება და სხვ.

- 36 -

გ.) როცა არ ვიცით ნამდვილიდ, ორი ანუ მრავალი შესმენილისაგან რომელი უნდ მივაწეროთ ქვემდებარეს, ანუ კიდე მრავალი ქვემდებარე თუა, რომელს მივაწეროთ ერთ რომელიმე შესმენილი, მაშინ გონება ასე განსჯის, რომ ერთ-ერთი შესმენილი ეკუთვნის ქვემდებარეს, ანუ მრავალ ქვემდებარეთაგან მხოლოდ ერთს ეკუთვნის ცნობილი შესმენილი; მაგალითად: ეს კაცი აწ კეითლია, ან ბოროტია; ეს ბრალდებული ან მართალია ან მტყუანი; საუკეთესო დრო წლისა არის ან გაზაფხული ან ზაფხული, ან შემოდგომა და ან ზამთარი. ამგვარ სჯებს უწოდებენ **განყოფითი** სჯებად.

5.) როცა გონება ჰსაზღერაეს ქვემდებარეთა და შესმენილთა შორის ურთი-ერთობას, მაშინ იგი სცნობს, რომ შეერთება მათი ზოგჯერ სათუოდ უნდა ჩაითვალოს, ზოგჯერ – სინამდვილედ და ზოგჯერ-კი უსათუოდ. ამიტომ, იმის მიხედვით, თუ რომელი სინამდვილის ხარისხისაა შეერთება შესმენილისა ქვემდებარესთან, სჯა შეიძლება იყოს: **სათუო, ნამდვილი და უსათუო**.

სათუო სჯა ისეთი სჯაა, რომელშიაც შესმენილის შეერთება ქვემდებარესთან სათუოდ ანუ მხო-

ლოდ შესაძლებელად მიეგვაჩნია, მაგალითად: წელს, იქნება, კარგი მოსავალი იქმნეს. ქართული ანბანი, იქნება, ფარნაოზმა შეადგინა. იქმნება ღმერთმა შეგვიბრალოს და სხვ.

– 37 –

ნამდვილი სჯა ისეთი სჯაა, რომელშიაც ურთიერთობა ქვემდებარესა და შესმენილს შორის გონებას სათუოდ არ მიაჩნია, არამედ სინამდვილედ. მაგალითად: ცოდნა სასარგებლოა, დედამიწა ტრიალებს, მზე ანათებს, ქარი ჰაერის მოძრაობაა და სხვ.

უსათუო სჯა მაშინ არის, როცა ურთიერთობა შორის ქვემდებარისა და შესმენილისა ისეთი ცხადია, რომ ყოვლად შეუძლებელია არ მივაწეროთ შესმენილი ქვემდებარეს. მაგალითად: ზემოთ ნასროლი ქვა უსათუოდ ძირს ჩამოვარდება. უსაზრდოდ არასფერს სიცოცხლე არ შეუძლია. სითფოსაგან ყოველი საგანი გაიწევს და სხვ.

§ 11. დასკვნა.

წარმოდგენების შედარებით, როგორც ვიცით, გონება არდგენს ცნებებს; ცნებების შედარებით და მათი ურთი-ერთობის განსაზღვრით არდგენს სჯებს. მაგრამ სჯაში არა ჰსჩანს ხოლმე ის საფუძველი, რომელზედაც დამყარებულია ჰაზრის ჭეშმარიტება, უამისოდ-კი სჯას არა აქეს დიდი ფასი. ამიტომაც გონების მოქმედება (ჰაზროვნება) არა სჩერდება ხილმე სჯაზე, არამედ განაგრძობს სჯათა შედარებას. შედარების დროს ჰპოულობს მათ შორის კავშირს ანუ დამოკიდებულობას, აბამს ერთმანეთზე მათ და ამგვარად გამოყავს **დანასკვენი**. აქედამ გონების ესეთ მოქმედ-

– 38 –

ბას ეწოდება **დასკვნა**. მოვიყვანოთ რავდენიმე მაგალითი.

1.

1. ყოველს ადამიანს შეუძლია შეცდეს.
2. მეცნიერები ადამიანები არიან.
3. მაშასადამე, შესაძლოა მეცნიერებიც შეცდნენ.

2.

1. ყოველი პლანეტი მოძრაობს.
2. დედა-მიწაც პლანეტია.
3. მაშასადამე, დედამიწაც მოძრაობს.

3.

1. ყოველს სხეულშია სითფო.
2. ყინულიც სხეულია.
3. მაშასადამე, – ყინულშიაც არის სითფო.

ამ გვარად, დასკვნა არის ისეთი მოქმედება გონებისა, რომელშიც ჭეშმარიტება ერთი სჯისა გამოყვანილია მეორე სჯის ჭეშმარიტებისაგან მესამე სჯის საშვალეობით. ზემოთ მოყვანილ პირველს დასკვნაში, მაგალითად, უკანასკნელი სჯის ანუ დანასკვენის ჭეშმარიტება, რომ მეცნიერებსაც შეუძლიათ შეცდნენ, გამოყვანილია იმ საზოგადო სჯის ჭეშმარიტებისაგან, რომ ყოველ ადამიანს შეუძლია შეცდეს, მაგრამ პირდაპირ-კი არა, არამედ მესამე სჯის საშვალეობით ანუ შედარებით, სახელდობ, იმ სჯის საშუალებით, რომ მეცნიერებიც ადამიანები არიან.

– 39 –

ლათინური ასოებით დასკვნა ამგვარად გამოიხატება ხოლმე:

1. M არის P.

2. S – M.

მაშასადამე: 3. S – P.

როგორც სჯაში უსათუოდ ორი ცნება მაინც უნდა იყოს, ისრე დასკვნაში უსათუოდ სამი სხვა-და-სხვა ცნება ანუ ტერმინია (სიტყვა) საჭირო, რადგანაც უმისოთ დანასკვენის გამოყვანა შეუძლებელია. ზემოთ მოყვანილ პირველ დასკვნაშიც სამი ცნებაა, მაგალითად: ადამიანი (M), მეცნიერები (S) და შეცდომა (P). ამ სამი ცნების შედარებით ანუ დაკავშირებით შერდგენილია სამი სჯა:

1. ყოველს ადამიანს შეუძლია შეცდეს.
2. მეცნიერები ადამიანები არიან.
3. მაშასადამე, მეცნიერებსაც შეუძლიათ შეცდნენ.

დასკვნაში თვითივე ცნებას თავისი საკუთარი სახელი ჰქვია: იმ ცნებას, რომელსაც დანასკვენში ანუ მესამე სჯაში შესმენილის ადგილი უჭირავს, ეწოდება **დიდი ტერმინი**; იმ ცნებას, რომელიც დანასკვენში ქვემდებარედ არის, ჰქვია **პატარა ტერმინი**. ხოლო იმ ცნებას, რომელითაც დიდი და პატარა ტერმინები არიან შედარებული ერთმანერთთან, უწოდებენ **საშუალო ტერმინს**. მოყვანილ დასკვნაში, მაგალითად, დიდი ტერმინი არის ცნება «შეცდომა», (P), პატარა ცნება «მეცნიერები» (S) ხოლო ცნება

– 40 –

ადამიანების (M) არის საშუალო ტერმინი.

ამას გარდა, როგორც ზემოთ მოხსენებულ დასკვნიდან სჩანს, ყოველ დასკვნაში ორი პირველი სჯა წინ უძღვიან მესამე სჯას, ამიტომაც დასკვნის პირველ ორს სჯას უწოდებენ **წინ-მძლოელ** სჯებად, ხოლო მესამეს, რომელიც მათგან გამოყავთ, ჰქვია **დანასკვენი**. ამგვარად ყოველი დასკვნა შესდგება ხოლმე წინა მძლოლ სჯათაგან და **დანასკვენისაგან**. დასკვნის იმ წინა-მძლოლ სჯას, რომელშიაც მოქცეულია დანასკვენის შესმენილი (P), ეწოდება **დიდი წინა-მძლოლი სჯა**, ხოლო მეორე სჯას, რომელიც იპყრობს დანასკვენის ქვემდებარეს (S), ჰქვია **პატარა წინმძლოლი სჯა**. მაგალითად, მოყვანილ დასკვნაში დიდი წინ-მძლოლი სჯა არის «ყოველს ადამიანს შეუძლია შეცდეს», პატარა წინ-მძლოლი სჯა არის «მეცნიერებიც ადამიანები არიან».

როგორც ყოველს სჯას აქვს ნივთიერება და ფორმა, ისე დასკვნას აქვს. დასკვნის ნივთიერებას შეარდგენენ ის სჯები, რომლებიდანაც იგი შესდგება, ხოლო მის ფორმად ითვლება ის სახე, რომლითაც შეერთებული ანუ დაკავშირებული არიან ერთმანერთთან წინ-მძლოლი სჯანი და დანასკვენი.

§ 12. დასკვნათა დაყოფა.

დასკვნის შერდგენის დროს ჰაზროვნება ჩვენი

– 41 –

მოქმედობს ორ გვარად: ან საზოგადო დარდგენიდან გარდადის კერძო დარდგენაზე, ან კიდე პირ-იქით კერძო მაგალითებიდან საზოგადო დარდგენაზე, ესე იგი: ან საერთო ჰაზრის ჭეშმარიტებიდან გამოყავს ხოლმე კერძო ჰაზრის ჭეშმარიტება, ანუ კერძო ჰაზრების ჭეშმარიტებიდან – საერთო ჰაზრის ჭეშმარიტება: მაგალითები: 1. ყოველი სხეული იპყრობს სითბოს (საზოგადო დარდგენა). ყინული არის სხეული; მაშასადამე, ყინულშიაც უნდა იყოს სითბო. (კერძო დასკვნა) 2. ვსთქვათ, შენიშნეს ერთჯელ, ორჯელ, სამჯელი და მრავალჯერ, რომ მთვარის გადაბრუნების დროს იცვლება ამიდი (კერძო მაგალითები). აქედამ ესეთი საზოგადო დანასკვნეი გამოუყვანიათ: „მთვარის გადაბრუნების დროს ყოველთვის ამიდი იცვლება“. პირველ მოხსენებულ გზას ანუ ხერხს დასკვნის წარდგენისას ეწოდება **დედუქცია**, მეორეს – **ინდუქცია**. ამგვარად, იმის მიხედვით თუ როგორ არის შერდგენილი დასკვნა, იგი შეიძლება იყოს ან დედუქტიური და ან ინდუქტიური.

§ 13. დედუქტიური დასკვნები.

დედუქტიური დასკვნა ანუ სილოგიზმო შეიძლება იყოს შერდგენილი ან ქათეგორიულნი, ან პირობითნი და ან კიდევ განყოფითი სჯათაგან. ამ საფუძვლის მიხედვით შეიძლება დედუქტიური დასკვნები

– 42 –

სამ გვარი იყვენ: 1. ქათეგორიულნი, 2. პირობითნი და 3. განყოფითნი.

1) **ქათეგორიული** დასკვნა ჰქვიათ ისეთ დასკვნას, რომელიც წარდგენილია ქათეგორიულ სჯათაგან. მა-

გალითად:

1. ყოველი რთული სხეული განაწილდებოდა, წყალი რთული სხეულია.

მაშასადამე, წყალის დანაწილებაც შეიძლება.

2. არც ერთს პლანეტს არ აქვს საკუთარი სინათლე; მთვარე პლანეტი არის.

მაშასადამე, არც მთვარეს აქვს საკუთარი სინათლე.

2) **პირობითი** დასკვნა ისეთი დასკვნაა, რომელშიაც პირველ სჯას პირობითი სჯა შეარდგენს, მაგალითად:

თუმც ელვავს, უთუოდ ქუხილიც იქნება; ელვა სჩანს.

მაშასადამე, ქუხილიც უნდა იყოს.

როცა პირობითი დასკვნაში რასმეს ვამტკიცებთ, ანუ უარს ვყოფთ, უნდა ხელვმძღვანელობდეთ შემდეგი კანონით: პირობითი დასკვნაში თუმც მეორე სჯაში (მცირე წიწა-მძღოლე სჯაში) მივიღეთ, საფუძველი, მაშინ დანასკვენში უთუოდ უნდა მივიღოთ მისი შე-

- 43 -

დეგი. პირ-იქით: თუმც მეორე სჯაში უარ-ვყავით შედეგი, მაშინ დანასკვენშიაც უთუოდ უნდა უარ-ვყოთ საფუძველი, მაგალითები:

1) უკეთუ მთვარე მზეს ჩამოეფარა, მაშინ მოხდება მზის დაბნელება; ამა და ამ დროს (ვსთქვათ) მთვარე ჩამოეფარება მზეს, მაშასადამე, მაშინ უთუოდ მზე დაბნელდება.

2) თუმც მთვარე მზეს ჩამოეფარა, მზე დაბნელდება; წელს (ვსთქვით) არ მოხდება მზის დაბნელება. მაშასადამე, წელს მთვარე არ ჩამოეფარება მზეს.

3) განყოფითი დასკვნა არის ისეთი დასკვნა, რომელშიაც პირველი სჯა განყოფითი სჯა არის. მაგალითად:

ესა და ეს ბრალდებული ან მართალია, ან დანაშაური. იგი, ესთქვათ, მართალია.

მაშასადამე, ის არ ყოფილა დანაშაური.

განყოფითი სჯაში, როგორც იყო ზემოთ მოხსენებული, ქვემდებარეს მიუწერთ მრავალთაგან მხოლოდ ერთს შესმენილს. ამ საფუძვლის ძალით, განყოფითი დასკვნაში, როცა მეორე წინამძღოლ სჯაში ერთს რომელიმე შესმენილს ანუ წევრს მივიღებთ. მაშინ დანასკვენში უნდა უარ-ეყოთ სხვა ყველანი. ან კიდევ, თუმც მეორე სჯაში უარ-ვყავით ყველა ერთის მეტი, მაშინ დანასკვენში უნდა მივიღოთ ის ერთი წევრი. მაგალითები:

– 44 –

1) საუკეთესო დრო სიცოცხლისა არის ანუ სიყმაწვილე, ანუ სიჭაბუკე, ანუ სივაჟკაცე და ანუ მოხუცებულობა.

საუკეთესო დრო სიცოცხლისა (ვსთქვათ) არის დრო ჭაბუკობისა.

მაშასადამე, სიცოცხლის საუკეთესო დროდ არ შეიძლება მივიღოთ არც სიყმაწვილე, არც სივაჟ-კაცე და არც მოხუცებულობა.

2) საუკეთესო დრო სიცოცხლისა არს ანუ სიყმაწვილე, ანუ სიჭაბუკე, ანუ სივაჟ-კაცე და ანუ სიბერე.

საუკეთესო დროდ სიცოცხლისა არ შეიძლება ჩავსთვალოთ (ვსთქვათ) არც სიყმაწვილე, არც სივაჟკაცე და არც მოხუცებულობა. მაშასადამე: საუკეთესო დრო სიცოცხლისა არის დრო ჭაბუკობისა.

ხანდისხან შეიძლება ერთსა და იმავე დასკვნაში პირველი სჯა იყოს შემდგარი პირობითი და განყოფითი სჯათაგან ერთად. ამგვარ დასკვნას ეწოდება პირობითი-განყოფითი დასკვნა, მაგალითად:

თუკი უწერია ადამიანს ოდესმე სრული ბედნიერება, უნდა ეღირსოს ან სააქოს და ანუ საიქიოს;

მაგრამ სააქიოს არავის არ ღირსებია სრული ბედნიერება.

მაშა-სადამე, სრულს ბედნიერებას უნდა მოელოდეს ადამიანი საიქიოს.

როცა ამგვარ ლასკვნაში მხოლოდ ორი შესმენილი ანუ წევრია, მაშინ მას უწოდებენ **დილემას**, როცა სამი – **ტრილემას**, ხოლო როცა მეტი, მაშინ **პოლილემას**.

§ 14. შემოკლებული დასკვნები.

ჩვენ ზემოთა ვსთქვით, რომ დასკვნის შესარდგენათ სამი სჯა არის საჭირო თქო, მაგრამ გონება ჩვენი, ჩვეულების ძალით, წერისა და ლაპარაკის დროს ხშირად ამოკლებს დასკვნებს, ესე იგი, ხან პირველ სჯას ანებებს თავს, ხანაც მეორეს და დანასკვენი ისრე გამოყავს. მაგალითად, მის ნაცვლად, რომ ასრე ვსთქვათ:

1. ყოველი ადამიანი სიკვდილის შვილია.
2. მეც ადამიანი ვარ.
3. მაშა-სადამე, მეც მოკვდებიო.

ჩვენ ასრე ვფიქრობთ და ვანბობთ: ყოველი ადამიანი სიკვდილის შვილია, მაშა-სადამე, მეც მოკვდები (გამოტოვებულია მეორე სჯა). ანუ ასრე: მე ადამიანი ვარ; მაშა-სადამე, მოკვდები (გამოტოვებულია პირველი სჯა). შეიძლება კიდე უფრო შევა-მოკლოთ დასკვნა ამგვარად:

- 1) ვითარცა ადამიანი, მე სიკვდილის შვილი ვარ.
- 2) მეც მოკვდები, ამიტომ რომ ადამიანი ვარ.

3) რადგანაც ადამიანი ვარ, მეც მოკვდები. და სხვა. მაგრამ როგორც უნდე შევამოკლოთ დასკვნა, ეს-კი უნდა გვექონდეს მხედველობაში, რომ ყოველს დასკვნაში უსათუოდ სამი სხვა-და-სხვა ტერმინი ანუ სიტყვა უნდა იყოს დაცული. უამისოდ დასკვნის შერდგენა შეუძლებელია. მაგ. ზემოთ მოყვანილ დასკვნებშიაც სამ-სამი ტერმინია: **ადამიანი**, **მე** და **სიკვდილი**. შემოკლებული დასკვნისაგან ყოველ-

თვის შეგვიძლია, თუმც გვსრუს, სრული დასკვნა აღვადგინოთ.

§ 15. რთული დასკვნანი.

ყოველი დასკვნის დანიშნულება ის არის, რომ ვიპოვოთ კავშირი იმ ქვემდებარისა და შესმენილს შორის, რომლებიც დანასკვენში არიან მოქცეულნი და გამოხატვენ იმ ჭეშმარიტებას, რომელსაც გონება ეძებს. ამგვარ კავშირს ჩვენ ხანდისხან ადვილად ვპოულობთ, როგორც მაგ. მარტივ დასკვნებში, რომლებიც მართო სამი ანუ კიდე უფრო ნაკლებ სჯათგან არიან შემდგარნი; ხანდისხან-კი მისი პოვნა ისრე ძნელია, რომ რთულ დასკვნას ვარდგენთ ხოლმე, რათა ვიპოვოთ ჭეშმარიტება, ესე იგი, დანასკვენი, გამოგვყავს მრავალ სჯათაგან, რომლებსაც ერთმანერთს უახლოვებთ და ვაკავშირებთ ხოლმე. ვსთქვათ, მაგალითდ, ჩვენ გვსურს, რომ შევიტყოთ, შეიძლება თუ არა

– 47 –

ვარდის ხიმიურად დანაწილება. ამისთვის გონება აი როგორ რთულ დასკვნას აშენებს:

ვარდი ყვავილი;

ყვავილი მცენარეა;

ყოველი მცენარე შეარდგენს ორგანიზმს;

ყოველი ორგანიზმი რთული საგანია;

ხოლო რაცკი რამ რთულია, დანაწილდების.

მაშა-სადამე, ვარდის დანაწილებაც შეიძლება.

აქ, როგორც სჩანს, დაწასკვენი გამოყვანილია

მრავალ სჯათაგან, რომლებიც დაკავშირებულნი

არიან ერთმანერთთან. მოვიყვანოთ კიდევ მაგალითი:

ორგანიზმები ჰლპებიან; მცენარეები ორგანიზმები არიან; მაშასადამე, მცენარეები ჰლპებიან; ხეები არიან მცენარეები მამა-სადამე, ხეები ჰლპებიან; მუხები, არიან ხეები, მაშასადამე, მუხებიც ჰლპებიან.

§ 16 სოფიზმები.

უკეთეს გონებამ არ იხელმძღვანელა გამოკვლეული და მიღებული ლოდიკური კანონებით, შეიძლება ისეთი დასკვნა შეადგინოს, რომ შეცდომაში შეიყვანოს ადამიანი. დასკვნათა უკანონობა წარმოს-

- 48 -

დგება უმეტესად მაშინ, როცა მჭიდრო ლოდიკური კავშირი ანუ ნამდვილი დამოკიდებულება არ არსებობს დანასკვისა და წინა-მძღოლთა შორის. ეს უკავშირობა ამუ დამოუკიდებლობა იქიდან წარმოსდგება ხოლმე, რომ ხშირად დასკვნაში ნახმარი სიტყვები ანუ ტერმინები საკმაოდ განსაზღვრილნი არ არიან და იმიტომ წინამძღოლნი სჯანი არ წარმოგვიდგენენ ნამდვილ საფუძველს დანასკვენის გამოსაყვანად. ამგვარი უკანონო დასკვნები ანუ სილოღიზმები შეიძლება განგებაც შეარდგინოს ადამიანმა იმ განზრახვით, რომ შეცდომაში შეიყვანოს კაცი და ტყვილი მართლად გაასაღოს ხოლმე. ამიტომაც ამ მიზნით შერდგენილ სილოღიზმებს უწოდებენ **სოფიზმებათ**. *) აი ცნობილი სოფიზმების სამი მაგალითი.

1. რქოვანი სოფიზმი.

რაც არ დაგვარგვია, ხომ გაქვს;
რქები არ დაგვარგვია.
მაშასადამე რქებიც გექმნება.

2. დაფარული სოფიზმი.

იცნობ შენ ამ დასაფლავებულ კაცს?
არა. - ეს მამა შენია.
მაშა-სადამე, შენ მამას ვერ იცნობ.

*) საბერძნეთში ერთს დროს ცხოვრობდენ ცრუ-ჰენტელა, ფილოსოფოსები, რომლებიც ისრე იყენენ დახელოვნებულნი და გავარჯიშებული სილოღიზმების შერდგენაში, რომ როცა რასმეს იცავდენ და მჭევრმეტყველობდენ, ადვილათ შეყავდათ მსმენელები შეცდომაში. ამ გვარ ფილოსოფოსებს სოფისტებს ეძახდენ.

3. მატყუარა სოიზმი.

კრიტიკელი ეპამინონდი ამტკიცებდა, ყველა კრიტიკელები ცრუ არიანო.

მაგრამ თვით ეპამინონდი კრიტიკელი არის.

მაშა-სადამე, თვით ეპამინონდი სტყუვის.

§ 16. ინდიქტიური დასკვნა ანუ გასაზოგადოება.

ინდიქტიური დასკვნა არის ისეთი დასკვნა, რომელშიაც კერძო სჯათაგან გამოგყავთ დანასკვენში საზოგადო ჭეშმარიტება, ესე იგი, დანასკვენში ყველა ერთგვარ საგნებს, ფაქტებს ანუ მოვლენებს ვაწერთ და ვაკუთნებთ იმ თვისებას, რომელსაც ზოგ მათგანში ვპოვებთ. მაგალითები: 1. ვსთქვათ, ჩვენ ვიცით, რომ 2, 4, 6, 8, 10 და ზოგიერთი სხვა ლუწი რიცხვები განიყოფებიან 2-ზე უნაშთოთ. მაშა-სადამე (ვამტკიცებთ) ყოველი ლუწი რიცხვი განიყოფება 2-ზე უნაშთო 2) ვსთქვათ, ექიმები გამოცდილებით დარწმუნდნენ, რომ ერთს, ორს, სამს, ოთხს, ხუთს და მრავალ ყმაწვილებს, რომელთაც პირველად აუტრეს ყვავილი, აღარ შეყრიათ ნამდვილი ყვავილი. აქედამ მათ გამოიყვანეს ესეთი საზოგად დასკვნა: მაშა-სადამე, აცრა იცავს ყოველს ადამიანს ყვავილის შეყრისაგან.

ესეთი ინდიქტიური დასკვნის შერდგენა ბუნების იმ საზოგადო კანონზე არის დამყარებული, რომ ყველა ერთ გვარ საგნებში ანუ მოვლენებში არსებობს ერთი და იგივე საზოგადო არსებითი თვისება. მაშა-სადამე, როცა ზოგიერთ მათგანში ვპოვებთ ცნობილ არსებითი თვისებას, მაშინ გონება ჩვენი ამტკიცებს, მოხსენებული კანონის ძალით, რომ ის თვისება ყველა სხვა იმ გვარ საგნებშიაც უნდა არსებობდეს. ინ-

დიქტიური დასკვნა შეიძლება ორ ნაირი იყოს: **სრული** და **უსრული**. სრული ინდიქტიური დასკვნა მაშინ იქმნება, როცა საზოგადო დანასკვნის გამოსაყვანად ჩამოთვლილია ყველა ერთ-გვარი კერძო შემთხვევა ანუ საგნები. მაგალითად, ჩვენ ვიცით, რომ

გაზაფხული სამს თვეს შაიცავს,
ზაფხული სამს თვეს შაიცავს,
შემოდგომა სამს თვეს შაიცავს,
და ზამთარიც სამს თვეს მაიცავს.

მაშასადამე (ვამტკიცებთ საზოგადოთ) ყოველი დრო წლისა შაიცავს სამს თვეს.

უსრული ინდიქტიური დასკვნა ისეთი დასკვნაა, რომელშიაც არ არის ჩამოთვლილი სათითაოდ ყველა კერძო შემთხვევა ანუ საგანი ერთი გვარისა და საერთო დასასკვენი გამოყვანილია მხოლოდ რაღდენიმე მაგალითისაგან. მაგალითად: ვსთქვათ ქინამ არ-გო ერთს ციებიან ადამიანს, მეორეს, მესამეს, მეოთხეს,

– 51 –

მეხუთეს და კიდე მრავალს. აქედამ ექიმს შეუძლია გამოიყვანოს ასეთი საზოგადო დასკვნა: მაშა-სადამე, ქინა რგებს ყოველ ციებიან ავათმყოფს. ორ-გვარი ინდიქტიური დასკვნები რომ შევადაროთ ერთ-მანერთს, დავინახავთ, რომ მხოლოდ სრული ინდიქტიური დასკვნა წარმოგვიდგენს შეუმცდარ ჭეშმარიტებას; უსრული ინდიქტიური დანასკვენით გამოხატულ ჭეშმარიტებას-კი არ შეგვიძლია უწოდოთ ნამდვილი ანუ შეუმცდარი ჭეშმარიტება, რადგანაც მასში ჩამოთვლილი არ არის სათითაოდ ყოველი კერძო შემთხვევა. მაგალითად, შეიძლება არ გამართლდეს ყოველ შემთხვევაში ის საზოგადო დანასკვენი, რომ აცრა იფარავს ყოველ ადამიანს ნამდვილი ყვავილისაგან, რადგანაც შესაძლებელია მოხდეს, რომ აცრილსაც შეეყაროს ყვავილი.

§ 17. ანალოგია.

ანალოგია ისეთ დასკვნასა ჰქვია, რომელიც

დაფუძნებულია ორი ერთ-გვარი საგნის ზოგიერთი თვისების მზგავსებაზე. ესე იგი, თუმც დარწმუნებით ვიცით, რომ ორი ერთ-გვარი საგანი ზოგიერთი თვისებით ანუ ნიშნეულობით სრულიად გვანან ერთმანერთს და იმვე დროს ერთს მათ განში ვპოულობთ სხვა ახალ თვისებას, მაშინ ჩვენ ვამტკიცებთ, რომ ის თვისება უთუოდ მეორე საგანშიდაც უნდა

– 52 –

ომყოფებოდეს. მაგალითი: ასტრონომებმა გამოიკვლიეს და დარწმუნდნენ, რომ ზოგიერთი პლანეტები, როგორც მაგალითად „მარსი“ და „ვენერა“ ძრიელ გვანან ჩვენ დედა-მიწას, ისინიც ისრე ტრიალებენ, როგორც ჩვენი პლანეტი; ისეთივე ჰაერით არიან გარს მოცული და სხვ. აქედამ მათ ეხლა ის დანასკვენი გამოყავთ, რომ „მარსზე“ და „ვენერაზედაც“ უნდა სცხოვრებდნენ ისეთივე სულ-დგმული არსებანი, როგორიც სცხოვრებენ დედა-მიწაზე.

ამერიკელმა მეცნიერმა ფრანკლინმა შენიშნა, რომ ელექტრონი და ელვა ზოგიერთი თვისებით ერთმანერთსა გვანან: ორივეს ერთნაირი ფერი აქვსთ, ერთ-გვარად მსწრაფლ გარბიან დიდს მანძილს და სხვ. ამას გარდა მან ელექტრონში ის თვისებაც იპოვა, რომ მას ძრიელ იზიდავს ზოგიერთი მადნეული, როგორც მაგ. რკინა და სპილენძი. მაშასადამე, ეს თვისება ელვასაც უნდა ჰქონდესო, იფიქრა მან. ეს ანალოგია ანუ მზგავსება ნამდვილი გამოდგა, და ფრანკლინმა ამ გვარად მოიგონა ქუხილის მიმზიდველი და თავიდამ ასაშორებელი იარაღი. ინდიქთიურ დასკვნიდგან ანალოგია მით განირჩეეა, რომ ინდიქთიურ დასკვნაში კერძო ფაკტბიდგან გამოგვყავს საზოგადო კანონი. ანალოგიაში კი კერძო საგნიდან გადავდივართ კერძო საგანზე და მარტო მისი თვისების შესახებ გამოგვყავს დანასკვენი.

– 53 –

III.

ჰაზროვნების სამეცნიერო ფორმები.

§ ჰაზროვნების სამეცნიერო ფორ-
მების განსაზღვრა.

ადამიანის გონების გახსნა და განვითარება ანუ ცოდნის შექმნა იწყება, როგორც ვიცით, წინეთ ნათ-ქომიდგან, წარმოდგენათა, ცნებათა, სჯათა და დას-კვნათა შერდგენით; მაგრამ ცხადია, იგინი არ უნდა დარჩნენ გონებაში ყოველთვის გაცალკეებულნი, არამედ უსათუოდ უნდა შაერთდნენ და დაკავშირდ-ნენ ერთმანეთთან, რათა შეარდგინონ განსაზღვრი-ლი, წესიერად თავ-მოყრილი და დალაგებული ცოდ-ნა. ამ გვარად შესდგება ხოლმე, თან-და-თან მრავ-ლდება, ვრცელდება და წესიერად ლაგდება გონე-ბაში ადამიანისაგან შექმნილი მრავალი სხვა-და-სხვა გვარი ცოდნა. ჰაზროვნების იმ მოქმედებას, რომელიც აძლევს ჩვენ მიერ შექმნილ ცოდნას სა-ჭირო განსაზღვრასა და სისტემატურ წესს, ეწო-დება მეცნიერული მოქმედება, ხოლო მის ნაყოფს სისტემა ცოდნათა ანუ თვით მეცნიერება.

ერთი სიტყვით, მეცნიერება ჰქვიან ლოლუკუ-რად შეერთებულს ცოდნას, რომელშიაც ყველა

– 54 –

სხვა-და-სხვა ცოდნა ერთ-გვარ საგნებზე მჭიდროდ არიან შეკავშირებული ურთი ერთ შორის და თვი-თეულს მათგანს (ცოდნას) თავისი შესაფერი ად-გილი უჭირავს მთელ სისტემაში. მაგალითად: სის-ტემატიურად შეერთებული და დალაგებული ცოდნა ლოდიკური კანონებისა, ფორმებისა და მეთოდებისა შეარდგენს იმ მეცნიერებას, რომელსაც ლოდიკას უწოდებთ; სისტემატიურად შეერთებულ ცოდნას ენის კანონებისა და ფორმების შესახებ ეწოდება მეცნიერება „გრამატიკა“; სისტემატიურად შეერთე-ბული და დაწყობილი ცოდნა მცენარეების შესახებ წარმოგვიდგენს მეცნიერებას „ბოტანიკას“ და სხვ.

თუმც თვითეულ მეცნიერებას აქვს თავისი საკუთარი შესაფერი ცოდნის შესაძენი და აღსაწესხავი ხერხი, მაგრამ მაინც კიდევ იმყოფებიან ისეთი საზოგადო ლოდიკური სახსარნი, რომლებიც ერთნაირად საჭირო არიან ყოველი მეცნიერებისთვის. ესეთები არიან: ლოდიკურად განსაზღვრა, დაყოფა, დამტკიცება და ბოლოს მეცნიერული მეთოდები.

§ 19. განსაზღვრა.

განსაზღვრა რისიმე არის ისეთი ლოდიკური მოქმედება, რომელიც გვიჩვენებს, რა არის იგი და რითი განირჩევა სხვა საგნებისაგან. ხოლო ამისთვის

– 55 –

საჭიროა ჩვენება მისი, თუ რომელ უუახლოეს საგანთა გვარს ეკუთვნის განსასაზღვრავი საგანი და რასში მდგომარეობს მისი განსხვავება იმვე გვარის სხვა საგნებისაგან. მაგალითები: გრამატიკა არს მეცნიერება (უუახლოესი გვარი), რომელიც იკვლევს ენის კანონებსა და ფორმებს (განსხვავება გრამატიკისა სხვა მეცნიერებათაგან). სწორი ხაზი არს უუმოკლესი მანძილი ორთა წერტილთა შორის და სხვა.

ამ გვარად, თუ გვინდა, რომ განსაზღვრა სწორედ ჯეროვანი ანუ კანონიერი იყოს, ჩვენ უნდა დავიცვათ შემდეგი პირობები:

1) განსაზღვრაში, როგორც ვსთქვით, უთუოდ უნდა ნაჩვენები იყოს უუახლესი გვარი საგნისა და არა შორეული. უკეთუ გესურს, მაგალითებრ განვსაზღვრით, რა არის მუხა, უნდა ვიტყოდეთ, მუხა არს ხე და არა მცენარე.

2) განსაზღვრა უნდა უდრიდეს თვისი სივრცითა და შინ-არსით განსასაზღვრავ ცნებას, ესე იგი განსაზღვრა არ უნდა იყოს არც მეტი და არც ნაკლები მაზედ. მეტად ვრცელი განსაზღვრა მაშინ იქმნება, როცა მასში ნაჩვენებია უფრო ნაკლე არსებითი მისი ნიშვნეულებანი, ვიდრე იპყრობს თვით განსასაზღვრავი ცნება. ავილოთ, მაგ., შემდეგი განსა-

ზღვრა: „ადამიანი არს გონიერი და თავისუფალი არსება“. ეს განსაზღვრა მეტად ვრცელია, იმიტომ რომ შაიცაეს ანგელოზებსაც, რომლებიც გონიერი

– 56 –

და თავისუფალი არსება არიან; საჭირო იყო გვეჩვენებია განსაზღვრაში აგრეთვე, რომ ადამიანი ხორციელი გონიერი არსებაც არის. მეტად ვიწრო განსაზღვრა მაშინ გამოვა, როცა მასში ჩამოთვლილი იქმნება უფრო ბევრი თვისება, ვიდრე თვით განსაზღვრავი ცნება იპყროს. მაგ. ვსთქვათ: „ადამიანი არის არსება გონიერი, თავისუფალი სულ-ხორციელი და თეთრ ფეროვანი. ეს განსაზღვრა ადამიანისა უფრო ვიწროა, ვიდრე თვით ცნება „ადამიანი“, რადგანაც აქ გამორიცხული არიან ადამიანებისაგან ყველანი, ვინც თეთრი ფერისა არ არიან.

3) განსაზღვრა არ უნდა წარმოადგენდეს განსაზღვრავი ცნების განმეორებას, წინააღმდეგ შემთხვევაში ის არაფერს არ განსაზღვრავს. მაგ. ქუხილი არის ის, რაც ჰქუხს; ნათელი არის ის, რაც ანათებს და სხვ.

4) განსაზღვრა არ უნდა იყოს შედგენილი ისეთი ნიშნეულობის ჩამოთვლით, რომლებიც გვიჩვენებენ, რა არა აქვს განსაზღვრავ ცნებას. მაგალითებრ, ვსთქვათ: წყალი არ არის მიწა; ქვა არ არის ხე; ვერცხლი არ არის ოქრო და სხვა.

5) ამას გარდა განსაზღვრა საგნისა უნდა გამოხატული იყოს მოკლედ და ცხადად, ესე იგი, მასში არ უნდა იყვნენ არც მომეტებული და არც გაუგებარი სიტყვები.

– 57 –

განსაზღვრა სხვა-და-სხვა ნაირია: შეძლება ადამიანმა განსაზღვროს ან ისეთი საგნები, რომლებიც ნამდვილად არსებობენ ქვეყანაზე, ესე იგი, ესრედ წოდებული რეალური საგნები, ანუ კიდევ ისეთი წოდებანი, რომლებიც, მართალია, შემოღებული არიან ხმარებაში, მაგრამ ხშირად არ შეესაბამებიან

არსებულ საგნებს. პირველ გვარ განსაზღვრას უწოდებენ **რიალურ** (ნივთიერ) განსაზღვრას, ხოლო მეორე გვარისას **ნომინალურს**. მაგალითები: წყალი სითხეა, რომელიც შესდგება წყალბადისა და მჟავბადისაგან (რიალური განსაზღვრა). რაში არს ფრთოვანი ბედაური (ნომინალური განსაზღვრა).

როცა განსაზღვრა გვიხატავს თვით იმ სახეს, თუ როგორ წარმომდგარა განსასაზღვრავი საგანი, მაშინ მას ეწოდება **გენეტიური** განსაზღვრა. მაგ. ერთი მანძილიდგან რომ მეორე მანძილამდის ლარი გავსჭიმოთ, მივიღებთ სწორს ხაზს.

განსაზღვრის ნაცვლად ზოგჯერ ჰხმარობენ შედარებას. მაგალითად: სიყმაწვილე არს გაზაფხული ადამიანის ცხოვრებისა.

ისეთი საგნების ლოდიკურად განსაზღვრა, რომლებიც თითო-თითო არიან ქვეყანაზე, როგორც მაგალითად, მტკვარი, თფილისი, პალიასტომი, სურამის ციხე და სხვ. შეუძლებელია, რადგანაც იმათი განსაზღვრისთვის საჭიროა არა მარტო არსებითი ნიშნულობის ჩამოთვლა, არამედ სრული აღწერა.

– 58 –

§ 20. დაყოფა.

როდესაც საჭიროა, რომ რომელიმე ცნების სივრცე გამოვიკვლიოთ ცალ-ცალკე, მაშინ ჩვენ ჩამოვსთვლით ხოლმე ყველა იმ დაბალ ცნებებს, რომლებსაც შეიცავს დასაყოფი უმაღლესი ცნება. ამ გვარ ლოდიკურ მოქმედებას ეწოდება **დაყოფა**. მაგალითად ავიღოთ ცნება **ადამიანები**. იმის მიხედვით, თუ ვინ რომელ ქვეყნის ნაწილში სცხოვრობს, ადამიანები დაიყოფებიან: ეროპიელებად, აზიელებად, აფრიკელებად, ამერიკელებად და ავსტრალიელებად. სიტყვიერი ნაწარმოები ანუ თხზულებანი დაიყოფებიან პროზად და პოეზიად, და სხვ. ამ სახით, ლოდიკური დაყოფა ეწოდება ისეთ მოქმედებას, რომელიც ჩამოთვლის და გამოარკვევს ყველა დაბალ ცნებებს, რომელთაც იპყრობს უმაღლესი ცნება.

საჭიროა ყოველ ლოდიკურ დაყოფაში განვარ-
ჩევდეთ: **დასაყოფს** ცნებას, წევრებს დანაყოფისას და
თვით **საფუძველს**. დასაყოფი ეწოდება იმ ცნების სი-
ვრცეს, რომელსაც დავყოფთ ხოლმე; ხოლო ყვე-
ლა სახის ცნებები, რომლებათაც მას დავყოფთ, შეარ-
დგენენ წევრებს დაყოფისას. ავიღოთ მაგალითად შემ-
დეგი დაყოფა: ცხოველები არიან შინაური და გა-
რეული. ამ დაყოფაში ცნება „ცხოველები“ შეარდ-
გენს მრთელს, რომელიც ჩვენ გავყავით; ხოლო ცნე-

– 59 –

ბები „შინაური“ და „გარეული“ არიან გაყოფის
წევრები.

რაცა შეეხება დაყოფის საფუძველს, საჭიროა გვახ-
სოვდეს შემდეგი: ყიველთვის, როცა ჩვენ ლოდიკურად
დავყოფთ რომელიმე ცნებას, უთუოდ უნდა ავიღოთ
მისი შინა-არსიდან ერთი რომელიმე არსებითი ნიშ-
ნეულობა და მისი მიხედვით უნდ მოვახდინოთ ხოლ-
მე დაყოფა. აი სწორეთ ის არსებითი ნიშნეულობა,
რომლითაც ჩვენ ხელვმძღვანელობთ რისიმე დაყო-
ფის დროს, შეარდგენს დაყოფის **საფუძველს**. როცა,
მაგალითად, ადამიანებს დავყოფთ ჩვენ მამა-კაცებად
და დედა-კაცებად, მაშინ დაყოფის საფუძვლად ვხმა-
რობთ იმ არსებითი ნიშნეულობას, რომელსაც ვე-
ძახით „სქესს“; ხოლო როცა დავყოფთ ადამიანებს
ყმაწვილებად, ჭაბუკებად, ვაჟ-კაცებად და მოხუცებუ-
ლებად, მაშინ საფუძვლად ვხმარობთ „ხნიერობას“.

თითქმის ყოველ ცნებაში არის რავდენიმე ისე-
თი ნიშნეულობა, რომელის მიხედვითაც შეიძლება
მისი დაყოფა. მაშა-სადამე, ერთი და იგივე ცნება შე-
იძლება დავყოთ სხვა-და-სხვა საფუძვლით სხვა-და-სხვა
ნაირად. მაგ. იგივე ცნება „ადამიანები“ გოწების გახ-
სნის მიხედვით შეგვიძლია დავყოთ განათლებულებად
და გაუნათლებლებად. ხოლო შეძლების მიხედვით – მდი-
დრებად და ღარიბებად. სარწმუნოების მიხედვით –
ქრისტიანებად, ებრაელებად, მაჰმადიანებად და წარ-
მართებად და სხვ. ამგვარ დაყოფას ერთი და იგივე

– 60 –

ცნებისას სხვა-და-სხვა საფუძველების მიხედვით ეწოდება **განაწილება**. მაგრამ როცა უნდათ, რომ დასაყოფი ცნების სივრცე სრულიად გამოირკვეს, მაშინ უმთავრესი დაყოფის თითოეულს წევრს კიდევ დაყოფენ ანუ დაანაწილებენ ხოლმე, ესე იგი, ყველა სახის ცნებას, რომელსაც-კი დასაყოფი ცნება იპყრობს, ცალ-ცალკე დაანაწილებენ უმცირესს ცნებებად. მაგალითი: ქართველები დაიყოფებიან: ქართლელებად, კახელებად, იმერლებად, კლარჯეთელებად და ჯანელელებად. ქართლელები კელავ განაწილდებიან: ზემო ქართლელებად, შინა ქართლელებად და ქვემო ქართლელებად. კახელები კელავ განიყოფებიან: შინა კახელებად და გარე კახელებად. იმერლები: ზემო იმერლებად, ქვემო იმერლებად, მეგრელებად, რაჭველებად, გურულელებად, სამურზაყანოებლად და სვანებად. ყველა თხზულებები უპირველეს დაიყოფებიან: პოეტიურად და პროზულად. შემდეგ პოეტურ თხზულებებს ჰყოფენ კიდევ: ჰეპიურად, ლირულად და დრამატულად. ხოლო პროზულ თხზულებებს: აღწერად, მოთხრობად და განსჯად. ამას გარდა თვითეული მოხსენებული სახე თხზულებათა კელავ დანაწილების თვისდა შესაფერად. დრამატიულ თხზულებებს ჰყოფენ, მაგ., ტრაგედიებად და კომედიებად და სხვ

როცა ამგვარად ერთი რომელიმე ცნება დაყოფილია ყველ საფუძვლის მიხედვით, და აგრეთვე თვითეული მისი წევრიც დანაწილებულია ისრე, რომ

– 61 –

მთელი ცნების სივრცე სრულებით გამორკვეულია, მაშინ ამგვარ ანუსხვას ეწოდება **სისტემა** ანუ **კლასიფიკაცია**.

თუ გვინდა, რომ ლოდიკური დაყოფა კანონიერი იყოს, ჩვენ უნდა დავიცვათ შემდეგი პირობები.

1. ლოდიკურ დაყოფას უსათუოდ ერთი საფუძველი უნდა ჰქონდეს, რომლითაც უნდა ხელვმძვანელობდეთ მთელ სისტემაში; წინააღმდეგ შემთხვევაში დაყოფა გამოვა არეული. ამგვარი იქნება, მაგ., თუმც ჩვენ ადამიანებს ასრე დაყოფთ: ადამი-

ანები არიან მდიდრები და განათლებულები. აქ, როგორც სჩანს, არეულია ერთმანერთში ორი საფუძველი (შემღება და გონებითი განვითარება) და ამიტომაც თვით დაყოფაც აირია, რადგანაც შეიძლება მდიდარი განათლებულიც იყოს და განათლებული ღარიბიც. ამას გარდა ლოღიკური დაყოფის საფუძვლის შესახებ უნდა ისიც გვახსოვდეს, რომ საფუძვლად უსათუოდ უნდა ავიღოთ არსებითი ნიშნეულობა საგნისა და არა შემთხვევითი. არ შაიძლება, მაგალითად ადამიანების დაყოფის დროს მივიღოთ საფუძვლად ისეთი შემთხვევითი ნიშნეულობა, როგორც ფიზიკური რაიმე ნაკლულევანება (სიბრმავე, სიკოჭლე და სხვ.) არის ხოლმე.

2. ყველა წევრები ლოღიკური დაყოფისა ერთად უსათუოდ უნდა უდრიდნენ დაყოფილი ცნების სივრცეს, ესე იგი, დაყოფაში არ უნდა იყოს არც მეტი

– 62 –

და არც ნაკლები არასფერი; წინააღმდეგ შემთხვევაში დაყოფა ან მეტად ვრცელი გამოვა ან მეტად ვიწრო. მაგალითები: პოეტური თხზულებანი შეიძლება იყვნენ: ჰეპიურნი, ლირიურნი, დრამატიურნი და აღწერთნი. ეს დაყოფა უფრო დიდია სივრცით, ვიდრე თვით ცნება „პოეზია“, რადგანაც მასში შეტანილია აღწერთი ნაწარმოები, რომელიც ეკუთვნის პროზას და არა პოეზიას. ესვე ცნება რომ ასრე დავეყოთ: პოეტური თხზულებანი არიან ჰეპიურნი და დრამატიურნი, მაშინ დაყოფა უფრო ვიწრო იქნება სივრცით, ეიდრე თვით ცნება „პოეზია“, რადგანაც დაყოფაში გამოტოვებულია ერთი სახე პოეტურ თხზულებათა, სახელდობ, ლირიული თხზულებები.

3. ლოღიკური დაყოფის წევრები უნდა შემდგარი იყვენ ისეთ ცნებათაგან, რომელებიც ერთი მეორისაგან სრულიად განირჩევიან; წინააღმდეგ შემთხვევაში დაყოფა გამოვა სიტყვების განმეორება და აირევა ხოლმე. ესეთი იქმნება, მაგ., ჩვენ რომ ადამიანის მოქმედება დავყოთ: სასარგებლოდ და სასიამოვნოდ, რადგანაც ადამიანის ზოგიერთი მოქმედება

შეიძლება სასარგებლოც იყოს და სასიამოვნოც.

4. გავრცელებულსა და სრულს ლოდიკერ და-ყოფაში უნდა დაცული იყოს თან-და-თანობა ანუ მიმდევრობა. ესე იგი, ისრე უნდა გადავდიოდეთ ერთი ცნებიდან მეორე უმდაბლესს ცნებაზე, რომ მათ

– 63 –

შორის არაფერი არ უნდა გამოვსტოვოთ ხოლმე, თორემ დაყოფა არ იქმნება გამორკვეული და ადვილად გასაგები. მაგალითად, ჩვენ რომ პოეზია პირდაპირ დავყოთ: პოემებად, ბალადებად, რომანებად და მოთხრობებად, მაშინ დაყოფაში ნახტომი გვექმნება, რადგანაც პოეზია პირველად უნდა დაგვეყო: ჰეპიურად, ლირიურად და დრამატიურად, ხოლო შემდეგ ჰეპიური პოეზია თავის-თავად უნდა დავყოთ: პოემად, ბალადად, რომანად და მოთხრობად.

§ 21. დამტკიცება

ჩვენ ცოდნას საგანთა შესახებ მხოლოდ მაშინ აქვს ღირსება და ფასი, როდესაც იგი ნამდვილი ანუ ჭეშმარიტია, ესე იგი, როცა ჩვენ ეჭვი არა გვაქვს მის ჭეშმარიტებაში, ხოლო ესეთი ის მხოლოდ მაშინ შეიქმნება, როცა დამტკიცებულია. დამტკიცება რომელიმე ჰაზრის ჭეშმარიტებისა არს ისეთი ლოდიკური მოქმედება, რომელიც მოიპოებს და წარმოგვიდგენს მის სასარგებლოდ საკმაო საფუძველს, ესე იგი, ისეთ უეჭველ საფუძველებს, რომელთაგან ცხადათ სჩანს დასამტკიცებელი ჰაზრის ჭეშმარიტება. როცა, მაგ. გეოგრაფები გვიმტკიცებენ დედა მიწის სიმრგვალებს, მაშინ ისინი წარმოგვიდგენენ შემდეგს საფუძველებს:

1) მოგზაური რომ წავიდეს დედა-მიწის ერთი

– 64 –

რიმელიმე დანიშნულ ადგილიდან და სულ პირდა-პირ იაროს, შემოუვლის გარშემო დედა-მიწის

ზურგს და ისევ იმ ადგილზე მოვა, საიდანაც წავიდა.

2) როცა მზე ამოდის, ყველაზე უწინ მისი სხივები გაანათლებენ ხოლმე მაღალი მთის წვერებსა და აგრეთვე უუმაღლეს შენობების სართულებს. ამგვარვე მოვლენას ვამჩნევთ მაშინ, როცა მზე ჩადის ხოლმე.

3) მთვარის დაბნელების დროს დედა-მიწა ისვრის ხოლმე მრგვალ აჩრდილს.

4) ზღვაში მოგზაურობის დროს ჩვენ ვხედავთ შორიდგან პირველად მარტო ხომალდების უუმაღლეს ნაწილს, მერმე, როცა დაუახლოვდებით, შვატანს და ბოლოს მთელს ხომალდს.

ყველა ეს მოვლენი ცხადათ გვიმტკიცებს, რომ დედა მიწა მრგვალია.

ამ გვარად, ლოლიკურ დამტკიცებად იწოდება გამოყვანა რომელიმე დასამტკიცებელი სჯის ჭეშმარიტებისა სხვა უკვე ჭეშმარიტად ცნობილ სჯათაგან.

ყოველი ლოლიკური დამტკიცების დროს უნდა გვექნდეს მხედველობაში ერთი ის, რასაც ვამტკიცებთ, მეორე ის, რითაც ვამტკიცებთ დასამტკიცებელ ჰაზრს, მესამეც ის, თუ რა სახით ვამაჰიცებთ რასმეს. დასამტკიცებელ ჰაზრს ეწოდება **ტეზისი**; მსჯელობანი, რომლებითაც მას ვამტკიცებთ, იწოდებიან **საფუძველებად** ანუ დამტკიცების **არგუმენტებად**, ხო-

ლო თვით სახე, რა გვარად გამოგვყავს საფუძველიდგან დასამტკიცებელი ჰაზრის ჭეშმარიტება, იწოდება დამტკიცების **ფორმად**.

დასამტკიცებლად ჰხმარობენ საზოგადოთ ორნაირ ხერხს: ჭეშმარიტება რომელიმე ჰაზრისა გამოყავთ საფუძვლიდგან ან პირ-და-პირ მათი გამორკვევითა და განხილვით, ან კიდევ გადახვევით, ესე იგი, წინააღმდეგი ჰაზრების გაბათილებით. პირველ შემთხვევაში ლოლიკურ დამტკიცებას ეწოდება **პირ-და-პირი** დამტკიცება, მეორე შემთხვევაში **გადახვეული** დამტკიცება. მაგალითები: ვსთქვათ, ჩვენ უნდა დავამტკიცოთ ის ჰაზრი, რომ საჭიროა თუ არა, ქალებსაც ეძლეოდესთ სწავლა-განათლება. ამ ჰაზრის დამტკი-

ცემა შაიძლება ორ ნაირად: როგორც პირ-და-პირ, ისრე არა პირ-და-პირ. **პირველი დამტკიცება:** ქალები არიან იგრეთივე არსებანი, როგორც მამა-კაცები. მაშა-სადამე მათაც ისეთივე უფლება აქვსთ სწავლა-განათლების მიღებისა, როგორც მამა-კაცებს. დედა-კაცები არიან წვერი ოჯახისა და საზოგადოებისა; ოჯახისთვისაც და საზოგადოებისთვისაც უმჯობესია განათლებული წევრები ჰყავდესთ, ვიდრე უმეცარნი, მაშა-სადამე ოჯახისა და საზოგადოების ინტერესი მოითხოვს, რათა ქალებიც იღებდნენ სწავლა-განათლებას. სწავლა ქალებისთვისაც ისრე საჭიროა, როგორც მამა-კაცებისთვის, რათა მათაც შეეძლოთ

– 66 –

გაჭივრების დროს თეავის ცოდნით საზრდო მოიპოვონ, თავს უპატრონონ და სხვ. მაშ მიუცილებლად საჭიროა, ქალებიც იღებდნენ სწავლა-განათლებას.

მეორე ნაირი დამტკიცება. დავსთანხმდეთ დროებით, რომ ქალებს არა აქვსთ უფლება სწავლა-განათლება მიიღონ. მაგრამ რა გამოვა აქედამ? თუმც მართლა ქალებს არა აქვსთ სწავლა-განათლების მიღების უფლება, მაშ ისინი არ ყოფილან ისეთი ადამიანები, როგორც არიან მამა-კაცები; მაგრამ ეს რომ ვიფიქროთ, სწორეთ უგნურება იქმნება. ვინც ფიქრობს, რომ ვითომც ქალებს არ ჰქონდესთ სწავლა-განათლების მიღების უფლება, ის, იმ ჰაზრს ამტკიცებს, რომ ოჯახსა და საზოგადოებას ურჩევნია გაუნათლებელი და უმეცარი დედები და საზოგადოთ წევრები ყავდეს; მაგრამ ესეც ხომ უგნურებაა. თუმც დედა კაცებს არა აქვსთ უფლება ისწავლონ, მაშ იმათ არც ის უფლება ჰქონიათ, რომ თავის-თავზე თვით იზრუნონ და საზრდო მოიპოვონ, მაგრამ ესეც ხომ სისულელია. მაშა-სადამე, ცხადია, ქალებსაც ისეთივე უფლება აქვსთ სწავლა-განათლება მიიღონ, როგორც ვაჟებს.

როგორც სხვა ლოგიკურს მოქმედებას, ისრე დამტკიცებასაც თავისი წესი აქვს, რომელითაც უნდა ხელმძღვანელობდეთ, როცა რასმეს ვამტკიცებთ,

უკეთუ გვინდა, რომ დამტკიცება კანონიერი იყოს. დამტკიცების უმთვრესნი წესები არიან შემდეგნი.

1) ადამიანი უნდა ამტკიცებდეს მხოლოდ იმას, რაც ნამდვილად საჭიროებს დამტკიცებას, ამიტომ რომ ისეთი ჰაზრის დამტკიცება, რომელის ჭეშმარიტება ანუ ტყვილობა ყველასათვის თავის-თავად ცხადია, უგნურება იქმნება. მაგ., რა საჭიროა ვამტკიცებდეთ, რომ $2 \times 2 = 4$ და სხვ.

2) ტეზისი უსათუოდ უნდა ცხადათ და გარკვევით იყოს გამოხატული, რათა დამტკიცებელმა კარგათ იცოდეს, რა უნდა დაამტკიცოს და პირ-და-პირ მიზანს არ აცილდეს ხოლმე.

3) საფუძვლები, რომლებზედაც დამყარებულია ჭეშმარიტება დასამტკიცებელი ჰაზრისა, ან თავის-თავად უნდა იყვნენ ჭეშმარიტნი, ან კიდევ უკვე ისრე დამტკიცებულნი, რომ მათი სიმართლე არავის საეჭვოდ არ მიაჩნდეს, წინააღმდეგ შემთხვევაში იმ ჰაზრის ჭეშმარიტებაც, რომელიც მათზე იქმნება დამყარებული, უთუოდ საეჭვო გამოვა. მაგალითად, ვსთქვათ: კრეზი ბედნიერი იყო, რადგანაც მას დიდი ქონება ჰქონდა. აქ იმ ჰაზრის ჭეშმარიტების საფუძვლად რომ კრეზი ბედნიერი იყო, მოგვყავს ჩვენ სიმდიდრე, მაგრამ საქმე ის არის, რომ საეჭვოა, თვით სიმდიდრე შეარდგენს ჭეშმარიტ ბედნიერების ნამდვილ წყაროს თუ არა. ჩვენა ვხედავთ, მაგ., რომ მზე ამოდის და ჩადის, მაგრამ ეს საფუძველი

არ გამოგვადგება იმ ჰაზრის დასამტკიცებლად, რომ მზე მოძრაობს, ამიტომ რომ, როგორც ვიცით, ამ შემთხვევაში თვალეზს ჩვენ შეცდომაში შევყევართ, რადგანაც თვით დედა-მიწა ტრიალებს და ჩვენ-კი ასრე გვეჩვენება, ვითომ მზე მიქრის.

4) დამტკიცებელმა არ უნდა იხმაროს რომელიმე ჰაზრის დასამტკიცებლად თვით ისვე ჰაზრი, რომელსაც ამტკიცებს, თორემ მაშინ დაუმტკიცება გამოვა

უბრალო სიტყვების განმეორება და დამტკიცებით კი ვერაფერს ვერ დაამტკიცებს. ესეთი იქმნება, მაგ., რომ ვინმემ სთქვას, ესა-და-ეს ადამიანი მოკდა იმიტომ, რომ უნდა მომკვდარიყო.

5) ბოლოს, დამტკიცება ფორმითაც უნაკლულ ანუ კანონიერი უნდა იყოს, ესე იგი მასში უნდა იყოს დაცული სრული ლოდიკური თან-და-თანობა და საჭირო კავშირი საფუძველთა და დანაკვეთთა შორის და არა ვითარი ნახტომის არ უნდა ეტყობოდეს ხოლმე.

– 69 –

§ 22. ჰაზროვნების სამეცნიერო მეთოდები.

ყოველთვის, როცა ადამიანს საქმის გაკეთება ჰსურს, მინამ საქმეს შაუდგებოდეს, მოისაზრებს ხოლმე იმ გეგმას, რომელითაც უნდა იხელმძღვანელოს მოქმედობის დროს, თუმც უნდა, რომ წადილს მისწვდეს. ჩვენი ჰაზროვნებისათვისაც, რადგანაც იგიც გონების ისეთი მოქმედობაა, რომელიც ელტვის ქვემარტივი ცოდნის შეძენას, მიუცილებლად საჭიროა წინ-და-წინ განსაზღვრული გზა ანუ გეგმა. ხოლო იმ გზას მოქმედებისას, რომელიც მიმართულია რომელიმე მიზნის მისაღწევად, ეწოდება საზოგადოთ მეთოდი, კერძოდ მეთოდი ჰაზროვნებისა.

§ 23. გამოკვლევის ინდიქტიური მეთოდები. დაკვირება და გამოცდა.

ცოდნას ადამიანი იძენს სხვა-და-სხვა გზით, მაგრამ მათ შორის პირველი ადგილი უჭირავსთ დაკვირებას და გამოცდას. როცა ადამიანი თვალ-ყურს ადევნებს იმ მოვლენებს, რომლებიც თავის-თავად სჩნდებიან ხოლმე ბუნებაში და ჩვენზე სრულებით არ არიან

დამოკიდებულნი, ამას ეწოდება დაკვირება. მაგალითად: ჩვენ ვამჩნევთ ბუნებაში წვიმას, თოვლს, ცვარს, ელვას, ქუხილს და ვმინჯავთ იმფრად, რა ფრადაც წარმოგვიდგენს იმათ ბუნება; ვაკვირდებით და შავისწავლით ხოლმე. მაგრამ, რადგანაც ბუნება ყოველთვის, როცა საჭიროა, და არც ყოლგან არ წარმოგვიდგენს ჩვენ იმ მოვლენებს, რომლებიც გვინდა შევისწავლოთ, ამიტომ ადამიანი სცდილობს თვითონ შექმნას ხელოვნურად, როცა საჭიროა, ზოგიერთი ბუნების მოვლენა და ისრე შეისწავლოს ხოლმე. მაგალითად, ადამიანი ჰხეხავს ერთი სხეულით მეორეს და რწმუნდება, რომ ხეხის დროს აღიძვრის სითბო; ათბობს წყალს და ხედავს, რომ სითბოსაგან იგი ორთქლად იქცევა და ადის ჰაერში; ტუჩზე ხელს იფარებს და რწმუნდება, რომ სულის მოუთმელად, ესე იგი, ჰაერის ჩაუყლაპავად მას სიცოცხლე არ შეუძლია და სხვა. ამ სახით ხელოვნურად მოვლინების ანუ ფაქტების შექმნას ადამიანის მიერ იმ მიზნით, რომ შეისწავლოს იგინი, ეწოდება გამოცდა (ექსპერიმენტი).

მამასადამე, გამოცდა დაკვირებისაგან მითი განირჩევა, რომ მას ადამიანი თვით აჩენს ხელოვნურად იმ ჰაზრით, რომ გამოიკვლიოს მოვლენა და შეისწავლოს; დაკვირებით-კი იგი მხოლოდ იმ მოვლენებს აკვირდება, რომლებსაც თვით ბუნება წარმოგვიდგენს ხოლმე უკაცის-ხელოდ.

გამოცდას ის უპირატესობა აქვს დაკვირებაზე,

რომ ადამიანს, თითქმის, ყოველთვის და ყოველგან შეუძლია მოახდინოს იგი იმდენჯერ, რამდენჯერაც სურს და იმ ზომით, რა ზომითაც საჭიროა მისთვის. ამას თანავე მის ნებაზეა დამოკიდებული, იმდენს ხანს გააგრძელოს გამოცდა, რავდენ ხანსაც უნდა. ბუნების მოვლენანი-კი იმ დროსა და იმ ადგილს არა სჩნდებიან ხოლმე, როცა ანუ სადაც საჭიროება მოითხოვს; მეორეც, იმ ზომით მოხდება და ისრე ჩქარა თავდება, რომ ძრეელ ძნელია ადამიანისათვის

დაკვირვება და გამოკვლევა. – ერთი სიტყვით, ბუნების მოვლენები არ ემორჩილებიან მის სურვილსა და მიზანს.

რადგანაც დაკვირებისა და გამოცდის დროს ჰაზრონებას გამოყავს კერძო ფაქტებიდგან საზოგადო კანონები, რომლებსაც იგინი ექვემდებარებიან, ამიტომ ცხადია, ორივე იგინი ინდიქტიურ გზას წარმოგვიდგენენ.

§ 24. გამოცდით გამოკვლევის მეთოდები.

ყოველს მოვლენას ბუნებისას უსათუოდ თავისი საკუთარი მიზეზი აქვს და უმიზეზოთ არასფერი არ მოხდება ხოლმე. ამიტომ გამოცდით გამოკვლევის დანიშნულებაც იმაში მდგომარეობს, რომ იპოვოს გამოსაკვლევ მივლენის მიზეზი, ანუ, უკეთა ვსთქვათ, ის კავშირი, რომელიც არსებობს ორ მოვლენათა შორის, რომელთაგან ერთი მიზეზია და მეორე

– 72 –

მისი შედეგი. მაგრამ რადგანაც ის მოვლენა, რომელიც მიზეზს შეადგენს, ყოველთვის წინ უსწრებს თვისს შედეგს, ამიტომ მოვლენის მიზეზის პოვნა სწორედ იმაში მდგომარეობს, რომ იმ მრავალ მოვლენათა შორის, რომლებიც მას წინ უძღეიან, ვიპოვოთ ნამდვილად ის მოვლენა, რომელიც მისს საკუთარ მიზეზს შეარდგენს.

ამ მიზნის მისახწევად ჰხმარობენ გამოცდით გამოკვლევის ოთხ მეთოდს. ეს ოთხი მეთოდი არიან: მეთოდი **თანხმობისა**, მეთოდი **განსხვავებისა**, მეთოდი **თანმომყოლ ცვლილებათა** და მეთოდი **დანარჩენთა**.

1. თანხმობის მეთოდად იწოდება ის ხერხი გამოცდით გამოკვლევისა, რომლის საშვალებით დაასკვნიან ხოლმე, რომ ყველა იმ მოვლენებთაგან, რომლებიც წინ უსწრებენ გამოსაკვლევ მოვლენას, უკანასკნელის მიზეზად ის მოვლენა უნდა ჩაითვალოს, რომელიც ბადავს მას ყოველ შემთხვევაში გამოკვლევის დროს. მაგალითი: მეცნიერებმა შენიშნეს, რომ წყალში, რომელიც გარე ანუ თამ ახდილ ჭურჭელში სდ-

გას, რამდენიმე ხნის შემდეგ სჩნდებიან პატარ-პატარა ცოცხალი არსებანი (ინფუზორები). მოინდომეს ამ საკვირველი მოვლენის მიზეზი პოვნა. ზოგნი ფიქრებდნენ, რომ ეს ცოცხალი არსებანი სჩნდებიან წყალში თავის-თავად სითბოსა და სინათლის გავლენით. სხვებს-კი შეუძლებლად მიაჩნდათ ამ გზით ცოცხალ არსებათა გაჩენა და ამ მოვლენის მიზეზად ჩას-

- 73 -

თვალეს ის, რომ წყალში უსათუოდ ორგანიულ არსებათა პატარა თესლები უნდა იყვნენო და ახალი ცხოველები იმათგან სჩნდებიანო. შაუდგნენ გამოცდას და, მართლაც, აღმოჩნდა, რომ უთესლოდ ცოცხალ არსებათა გაჩენა წყალში ყოველ შემთხვევაში შეუძლებელია. აქედამ გამოიყვანეს ის დანასკვენი, რომ მოხსენებული მოვლენის მიზეზი არის ის გარემოება, რომ წყალში სცვივიან ორგანიულ არსებათა თესლები და ინფუზორებიც მათგან იზადებიან.

2. მეთოდი განსხვავებისა არის ისეთი მეთოდი გამოცდით გამოკვლევისა, რომლის საშუალებით რწმუნდებიან, რომ ყველა იმ მოვლენათაგან, რომლებიც წინ უძღვიან გამოსაძიებელ მოვლენას, მის მიზეზად უნდა ჩაითვალოს სწორედ ის მოვლენა, რომლის მოსპობითაც ისპობა თვით გამოსაკვლევი მოვლენა. ამ მეთოდის საშუალებით, მაგალითად, მეცნიერები დარწმუნდნენ, რომ თუმც წყალში, როგორმე, მოვსპეთ თესლები, მაშინ შეუძლებელია მასში ცოცხალი არსებანი გაჩნდნენ თავისთავად.

3. თან-მომყოლ ცვლილებათა მეთოდი იმ მეთოდს ეწოდება, რომლის საშუალებითაც რწმუნდებიან, რომ ყველა წინ-მძღოლ მოვლენათაგან, ნამდვილი მიზეზი გამოსაკვლევი მოვლენისა უნდა იყოს ის მოვლენა, რომლის შეცვლა ახდენს ცვლილებას თვით საძიებელ მოვლენაში. თუმც გვსურს, მაგალითად, დავრწმუნდეთ, რომ შეკუმშვა და გაწევა სხე-

- 74 -

ულთა დამოკიდებულია ტემპერატურის მდგომარე-

ობაზე და, მაშა-სადამე, ის უნდა იყოს მოხსენებუ-
ლი მოვლენის ნამდვილი მიზეზი, ჩვენ შუგვიძლია,
თან-მომყოლ ცვლილებათა მეთოდის საშვალეებით,
შეცვალათ სხეულის ტემპერატურა, ესე იგი, ან
მოუმატოთ და ან მოუკვლოთ მას, რის გამოც და-
ვინახავთ, რომ ტემპერატურის მომატების დროს
სხეული გაიწევს, ხოლო მოკლების-თანავე, პირ-
იქით, სხეული დაპატარავდება.

4. ბოლოს, დანარჩენთა მეთოდს შეარდგენს
ისეთი მეთოდი, რომლის საშვალეებით გამოყავთ
დანასკვენი ამ სახით: თუმც ჩვენ დარწმუნებით ვი-
ციტ, რომ რთულ მოვლენაში ყველა წინმსწრები
მოვლენანი ერთის გარდა, შეარდგენენ მიზეზებს სხვა-
თა მოვლენათა, გარდა ერთისა, მაშინ ის ერთი დარ-
ჩენილი წინ-მსწრები მოვლენა იქმნება მიზეზი იმ
ერთის დარჩენილი შედეგის მოვლენისა. ჩვენ ვიციტ,
მაგალითად, რომ ჰაერი შეარდგენს სულის-თქმის
მიუცილებელ საჭირო პირობას; მაგრამ ჰაერი, რო-
გორც ვიციტ, შესდგება სამი ელემენტისაგან: ნაშ-
ხირ-ბადისაგან, აზოტისაგან და მჟავ-ბადისაგან. ეხლა
ვიკითხოთ, ამ სამ ელემენტთაგან რომელი ელემენტი
შველის სულის თქმას? გამოცდიდამ ვიციტ, რომ
აზოტი და ნაშხირ-ბადი სრულიად სხვა თვისებისა
არიან. მაშა-სადამე სულის-თქმას შველის დარჩე-
ნილი მესამე ელემენტი, ესე იგი, მჟავ-ბადი.

– 75 –

§ 25. ემპირიული კანონები და ჰიპოტეზა

სამეცნიერო გამოცდის ყველა მეთოდებს ის თა-
ვი-და-თავი მიზანი აქვსთ, რომ იპოვონ მოვლენათა
გამოკვლევით საზოგადო და უცვლელი კანონები, რომ-
ლებსაც ექვემდებარებიან ყველა ერთ-გვარი მოვლე-
ნანი. ესეთ კანონებს შეარდგენენ, მაგალითებრ: კა-
ნონი ქვეყნიერების მიმზიდველი ძალისა, რომელსაც
ექვემდებარება ურთი-ერთობა ყველა ზეციერ სხეუ-
ლთა (მზისა, მთვარისა, დედა-მიწისა და ვარსკვლავ-

თა); კანონი ნათელისა და სითბოს გავრცელებისა და სხვ. მაგრამ ამგვარი საზოგადო კანონების გამოკვლევა და პოვნა ერთბაშად შეუძლებელია. იმათ წინ უძღვისთ მრავალი დაკვირება და გამოცდა. ამიტომ, მინამ ჩვენ ბუნების საზოგადო კანონებს მივაგნებდეთ ანუ ვიპოვიდეთ, იძულებული ვართ დავკმაყოფილდეთ ჩვეულებრივ მით, რომ დაკვირებისა და გამოცდის საშუალებით გამოგვყავს კერძო დანასკვენები, რომლებითაც შეგვიძლია ავხსნათ და განვმარტოთ კერძო მოვლენები. აი ასეთ კერძო დანასკვენებს უწოდებენ **ემპირიულ კანონებს**. მაგალითი: ემპირიული გამოკვლევით მეცნიერები დარწმუნდნენ, რომ ჭაობიანი ადგილების ორთქლი არის მიზეზი ციების გაჩენისა (ემპირიული კანონი), მაგრამ ეს დანასკვნი

– 76 –

ჯერ კიდევ საკმაო არ არი მისთვის, რათა იცნან არსი და თვისება თვით იმ ორთქლისა, რომელიც ვრცელდება ჰაერში, სწამლავს ადამიანის გვამს და აჩენს ციებას.

ამას გარდა, რადგანაც გამოკვლევის ინდიქტიურ მეთოდებს ყოველთვის არ მივყევართ ჩვენ საწადელ მიზნამდის, ესე იგი, ჭეშმარიტების პოვნამდის, იმიტომც იძულებული ვართ დავკმაყოფილდეთ დრომდის შესაძლებელი, მაგრამ საეჭვო, დანარდგენით იმ მოვლენათა გასაგებად, რომლებიც გვინდა ავხსნათ. ამგვარ საეჭვო დანარდგენებს ეწოდებათ ჰიპოტეზა. მაგალითი: რადგანაც მეცნიერებმა ჯერ-ჯერობით ვერ ახსნეს, რა არის ნათელი, აი რა ნაირი ჰიპოტეზებით კმაყოფილდებიან. უწინ ფიქრობდნენ, რომ ნათელი არის სითხე რამ, რომელიც მომდინარეობს მზისაგანო; ეხლა-კი ფიქრობენ, ვითომც ნათელი უნდა იყოს მოძრაობა ანუ ტრიალი ჰეფირთა.

ჰიპოტეზა მაშინ ითვლება უფრო ნამდვილად და შემძლედ, როდესაც იგი რიგიანად ხსნის იმ მოვლენას, რომლისთვისაც იგი არის შედგენილი; როცა იგი მარტივი, ბუნების შესაფერია და არ ეწინააღმდეგება არც ერთს იმ საზოგადო ბუნების კანონებს, რომლებიც უკვე გამოკვლეული და ნაპოვნი არიან.

§ 25. ანალიზური და სინტეზური მეთოდები.

ჩვენი ჰაზროვნება ყოველთვის, როცა ან ცოდნას იძენს, ან შეძენილ ცოდნას გონებაში შაიმუშავებს ხოლმე, შეაერთებს, წესიერებაზე მოიყვანს და წარმოსთქვამს და ან კიდევ, როცა საჭიროა, ადამიანმა თავისი ცოდნა სხვას გადასცეს, ორ მეთოდს ჰხმარობს: **ანალიზურს** ანუ **სინტეზურს**.

პირველი მეთოდი არის ისეთი გზა ჰაზროვნების მოქმედებისა, რომლის საშუალებით ჩვენ ვანაწილებთ, ვიკვლევთ და შავისწავლით ჯერ კერძო ფაქტებს ანუ მოვლენებს და შემდეგ გამოგვყავს იმათგან საზოგადო ჭეშმარიტება ანუ კანონები, რომლებსაც ექვემდებარებიან სათითაოდ ყველა რომელიმე ერთგვარი ფაქტები, და ამ წესით ავდივართ მაღლა.

პირ-იქით, როცა ჰაზროვნება სინტეზური მეთოდით მუშაობს, მაშინ იმ საზოგადო კანონებთა შემწეობით, რომლებიც გამოკვლეული და ნაპოვნი არიან ანალიზური მეთოდით, ხსნის ხოლმე კერძო ფაქტებს ანუ მოვლენებს და ამ გვარად ჩამოდის მაღლიდგან ქვემოდ. მაგალითები: 1) მეცნიერმა გალილეიმ იმ კერძო მოვლენათა გამოკვლევით და შესწავლით, რომ ყოველი სხეული მაღლიდგან ქვემოდ ვარდება დედა-მიწის ზურგზე, ანალიზური

გზით, იპოვა საზოგადო კანონი ქვეყნიერი მიმზიდველობისა, ესე იგი, ის საზოგადო ჭეშმარიტება, რომ ჩვენ დედა-მიწას აქვს ისეთი ძალა, რომელიც იზიდავს ყოველ სხეულს. 2) მეორე მეცნიერმა, ნიუტონმა გამოიკვლია და შეისწავლა კერძო პლანეტების მოძრაობის წესი და აქედამ გამოიყვანა, ანა-

ლიზური გზით, საზოგადო დანასკვნის, რომ ის ძალა, რომელსაც ექვემდებარება პლანეტების მოძრაობა, არის ძალა მიმზიდველობისა. ეხლა, რაკი მოხსენებული საზოგადო კანონები ნაპოვნი არიან ანალიზური მეთოდით, და ჩვენ ვიცით ისინი, ადვილად შეგვიძლია გავიგოთ და ავხსნათ ის 1) თუ რა მიზეზია, რომ ადამიანები, ცხოველები, შენობები, ქვეები და სხვა სულიერი და უსულო საგნები არ შორდებიან დედა-მიწის ზურგს, რომელიც ბურთივით მრგვალია და ჰაერში ტრიალობს, და არ ვარდებიან ჰაერში 2) ან კიდევ ის საკვირველი მოვლენაც, რომ რა ძალა იჭერს თვით დედა-მიწას, რომ ტრიალებს ჰაერში და არ შორდება იმ ადგილს, რომელიც მას უჭირავს.

ამ ორ მეთოდს ჰხმარობს ადამიანის გონება, როგორც ზემოთა ვსთქვით, აგრეთვე მაშინ, როცა შეძენილ ცოდნას განმარტავს და ანუ სხვას გადასცემს.

ანალიზი და სინტეზი საჭირო არიან ადამიანის

გონების გახნის და განვითარებისათვის და, მაშასადამე, მეცნიერებისთვის. მაგრამ თავდა-პირველად თვითთული ადამიანის სულიერი გახსნა მისდევს ხოლმე ანალიზურ გზას: ჩვენ პირველად ვაკვირდებით, გავიცნობთ და შევისწავლით ხოლმე კერძო საგნებსა და მოვლენებს და ამ გვარად ვიძენთ ცოდნას. მერმე-კი, როცა ამ გზით გავმდიდრდებით ცოდნით, ვიპოვით საზოგადო კანონებს, შეგვიძლია ეს კანონები შეუფარდოთ კერძო მოვლენებს და ადვილად ავხსნათ მათი საშუალებით.